

België - Belgique
P.B. - P.P.
9000 Gent 1
BC 6384

Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen

FATIK

32ste jaargang • april - mei - juni 2015 • nr. 146
Driemaandelijks uitgave
FATIK is een uitgave van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud

- Editoriaal** 3
- De grenzen van de menselijke waardigheid
Chris Hermans
- Artikel** 6
- Agency achter tralies - de beleving en vormgeving van tijd en ruimte in de gevangenis van Wortel
Esther Jehaes
- Het Belgisch penitentiair drugsbeleid : sleutelfiguren uit de top van de administratie kijken vooruit
Tatiana Kazadi Tshikala & Freya Vander Laenen
- 'Never waste a good crisis': het Justitieplan over de (uitvoering van de) straf
Tom Daems
- De Rode Antraciet: een straf verhaal
Veer Dusaucht

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Bg FATIK PA3A9108
Afzendaradres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent
V.U.: Jos Vander Velpen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

FATIK

Tijdschrift voor Strafrecht en
Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
31ste jaargang
januari-februari-maart 2015, nr. 145

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofdredactie: Luc Robert
Eindredactie: Stefanie Gryson
Redactie: Veerle Scheirs, Chris Hermans, Jurgen Millen, Frederik Janssens, Neil Paterson, Ruben van den Ameele, Tom Daems, Freya Vander Laenen

Abonnement op FATIK? Bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38 – fax: 09/223.08.48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: www.mensenrechten.be

Redactionele samenwerking en disclaimer

*FATIK, Tijdschrift voor Strafrecht en
Gevangeniswezen* strekt tot een zo volledig
mogelijke berichtgeving over de evoluties op
het vlak van strafrecht en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen
rechtstreeks naar het redactiesecretariaat
worden gestuurd. De redactie behoudt zich
alle rechten voor de publicatie van ingezonden
teksten, artikels, werken, advertenties ed. te
weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie
is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die nochtans onvolledig of onjuist is
opgenomen, aanvaarden de redactie en de
uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke
auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen
redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaarabonnements

Lid + abonnement op Tijdschrift voor
Mensenrechten: 35 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor
Strafrecht en Gevangeniswezen: 40 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 70 €
Steunend lid + abonnement op beide
tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van
het lidmaatschap, een abonnement op de
tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier
nummers zijn beschikbaar voor abonnees.
Vraag een login via fatik@mensenrechten.be.
Surf naar fatik.mensenrechten.be

© Niets uit deze publicatie mag worden veelevoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers
of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt FATIK gedrukt op kringlooppapier en
zonder Vluchtige Organische Stoffen door Druk in de Weer, Gent

Editoriaal

3

De grenzen van de menselijke waardigheid

Chris Hermans

Artikel

6

Agency achter tralies - de beleving en vormgeving van tijd en ruimte in de gevangenis van Wortel

Esther Jehaes

Het Belgisch penitentiair drugsbeleid : sleutelfiguren uit de top van de administratie kijken vooruit

Tatiana Kazadi Tshikala & Freya Vander Laenen

'Never waste a good crisis': het Justitieplan over de (uitvoering van de) straf

Tom Daems

De Rode Antraciet: een straf verhaal

Veer Dusauchoit

De grenzen van de menselijke waardigheid

Het arrest Vasilescu en de terugkeer van de onontkoombare parlementaire verantwoordelijkheid

Op 20 april laatstleden werd het arrest¹ Vasilescu van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) definitief. Het Hof oordeelde dat de Roemeense onderdaan wegens de detentieomstandigheden in de gevangenissen van Antwerpen en Merksplas een onmenselijke en vernederende behandeling (art. 3 EVRM) had ondergaan.

Het Straatsburgse Hof hanteerde bij de beoordeling van deze zaak enkele algemene principes die volgen uit haar rechtsspraak en die ze al in herinnering bracht in het pilootarrest Torreggiani². Indien de overbevolking dusdanige proporties aanneemt dat de celruimte per persoon minder dan 3m² bedraagt, dan volstaat dit element op zich om van een schending van art. 3 te spreken. Bij een beschikbare persoonlijke ruimte tussen de 3m² en de 4m² houdt men rekening met andere detentieomstandigheden zoals de mogelijkheid om privacy te hebben tijdens het toiletgebruik, verluchting, natuurlijk licht, verwarming, sanitair en toegang tot de "wandeling" in de buitenlucht. Helaas moeten we vaststellen dat in een recente zaak³ tegen Kroatië het Hof terugkomt op deze bodemgrens van 3m².

Daarnaast probeert het EHRM via rapporten van onafhankelijke instanties een zicht te krijgen op de detentieomstandigheden in het land dat wordt aangeklaagd. In deze zaak greep ze daarbij terug op verslagen van de Europese Mensenrechtencommissaris, de Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen en het Comité ter preventie van foltering (CPT) waarbij o.m. werd gewezen op het structurele probleem van de overbevolking van onze penitentiaire instellingen.

Toegepast i.c. stelt het Hof dat dhr. Vasilescu wel degelijk de gevolgen heeft ondergaan van een situatie van overbevolking. Gedurende meerdere weken heeft hij in cellen verbleven onder de norm van 4m² en 15 dagen had hij minder dan 3m² individuele ruimte ter beschikking. Dit gebrek aan persoonlijke levensruimte werd verergerd door vier elementen. Ten eerste kon hij gedurende een aantal weken niet beschikken over een bed, maar moest hij op een matras op de grond slapen. Daarbij werd een belangrijke norm vooropgesteld door het CPT, nl. één bed per persoon, geschonden. Ten tweede had hij niet altijd toegang tot toiletten die voldoen aan de aanbevelingen van dit Comité. In één van de cellen die hij in Antwerpen betrok, bevond het toilet zich achter een kamerscherm.

Or la Cour rappelle que, selon le CPT, une annexe sanitaire qui n'est que partiellement cloisonnée n'est pas acceptable dans une cellule occupée par plus d'un détenu⁴.

Op de derde plaats was betrokkene 60 dagen ondergebracht in het cellenblok van Merksplas waar hij noch over een toilet noch over stromend water kon beschikken. In de ogen van het Hof is het gebruik van een toiletemmer op cel onaanvaardbaar. Daarenboven merkt zij op dat de situatie in Merksplas 16 jaar na het bezoek van het CPT blijkbaar niet is verbeterd. Tenslotte zijn de detentieomstandigheden van dhr. Vasilescu nog verzaamd doordat hij slachtoffer werd van passief roken. De Belgische overheid betwist immers niet dat hij het grootste deel van de tijd zijn cel met rokende medege-detineerden moest delen.

Een groot deel van het arrest is gewijd aan de ontvankelijkheid van het verzoek en m.n. aan de vraag of de interne rechtsmiddelen werden uitgeput, wat door de Belgische overheid werd opgeworpen. Het komt aan de lidstaat toe om de bewijslast te leveren en het Hof te overtuigen dat een dergelijk rechtsmiddel effectief en beschikbaar is niet alleen in

* Chris Hermans is lid van de redactie van FATIK

1 EHRM, nr.64682/12, Vasilescu vs België, arrest van 25 november 2014

2 EHRM, nr. 43517/09 (...), Torreggiani en anderen vs Italië, arrest van 8 januari 2013 – voor de bespreking van dit arrest zie: Hermans, C., (2014), Overbevolkte gevangenissen in Europa: Italië en het pilootarrest Torreggiani, Fatik, nr. 142, p. 16-30

3 EHRM, nr. 7334/13, Muršič vs Kroatië, arrest van 12 maart 2015 – nog niet definitief arrest – bijzonder lezenswaardig is de afwijkende mening van de Griekse rechter Linos-Alexandre Sicilianos.

4 Vasilescu vs België, o.c., § 102

Editoriaal

theorie, maar ook in de praktijk. Men moet genoegdoening kunnen bekomen niet alleen bij wijze van schadeloosstelling, maar tevens preventief. Dit wil zeggen dat het middel in staat moet zijn om de vermeende schending te doen stoppen of om de detentieomstandigheden te doen verbeteren. De Belgische regering toont volgens Straatsburg het bestaan van zo'n middel niet aan.

Het EHRM verklaart het verzoek ontvankelijk en besluit tot een schending van art. 3. Zij stelt bovendien vast dat er sprake is van een structureel probleem dat verder reikt dan de situatie van de verzoeker.

Dans ce contexte, la Cour recommande à l'État défendeur d'envisager l'adoption de mesures générales. D'une part, des mesures devraient être prises afin de garantir aux détenus des conditions de détention conformes à l'article 3 de la Convention. D'autre part, un recours devrait être ouvert aux détenus aux fins d'empêcher la continuation d'une violation alléguée ou de permettre à l'intéressé d'obtenir une amélioration de ses conditions de détention (voir, à ce propos, Torreggiani et autres, précité, § 50)⁵.

Welke lessen kunnen uit dit arrest worden getrokken? We beperken ons tot vijf elementen. In de eerste plaats onderstreept deze zaak het belang van een onafhankelijk toezicht en de publicatie van de rapporten van deze toezichthoudende instanties. Het valt daarom te betreuren dat de Centrale Toezichtsraad al enkele jaren geen jaarrapport⁶ meer heeft gepubliceerd. Over het CPT stelt het EHRM:

Le CPT a effectué une nouvelle visite périodique en Belgique du 24 septembre au 4 octobre 2013, et il s'est notamment rendu dans les prisons d'Anvers et de Merksplas. Le rapport du CPT n'a cependant, au jour de l'adoption du présent arrêt (le 21 octobre 2014), pas été rendu public⁷.

Hier ligt de bal in het kamp van de Belgische overheid die kan beslissen zich al dan niet transparant te tonen. Deze vaststelling staat overigens in schril contrast met de lippendienst die Minister Koen Geens betoont aan de zaak van het CPT. Bij de viering van 25 jaar CPT in maart sprak hij nog lovende woorden voor dit toezichtsorgaan en stelde hij dat we deze bezoeken als een opportuniteit moeten beschouwen en over haar vaststellingen en aanbevelingen de dialoog moeten aangaan⁸.

Ten tweede stelt zich de vraag of voor ons land een norm van 3m² per persoon aanvaardbaar is. Welke norm stelt onze wetgever voorop? Momenteel laat de basiswet het aan de uitvoerende macht over om de voorwaarden te bepalen "waaraan de verblijfsruimtes en de ruimtes voor gemeenschappelijke activiteiten moeten voldoen inzake gezondheid, brandveiligheid en hygiëne". Daarbij moet zij ook de regels vaststellen "die minstens betrekking hebben op de omvang, de verlichting, de verluchting, de sanitaire voorzieningen en het onderhoud"⁹. Zou dit niet beter door de wetgever zelf worden bepaald? Welke normen zal men daarbij hanteren? Beperkt men zich dan tot een grondoppervlakte 3m² per persoon of legt men de lat hoger en past men het normaliseringsprincipe toe? 12m² is de minimumnorm voor een kamer volgens de Vlaamse wooncode¹⁰. Hier komt de bevoegdheid van de burgemeester om de hoek kijken. Deze kan als toezijnde overheid maatregelen treffen zoals het terugdringen van het aantal personen per cel of vleugel, zoals Magda de Galan in 2012 deed ten aanzien van de schrijnende situatie in de gevangenis van Vorst¹¹.

Op de derde plaats zal men de klachtenprocedure moeten uitbreiden en verduidelijken. Verduidelijken: de gedetineerde dient geïnformeerd te worden over de mogelijkheden die hij heeft om zijn rechten op te eisen. Dit is onontbeerlijk zoals de Franse Contrôleur général des lieux de privation de liberté het benadrukte:

⁵ O.c., § 128, p. 34

⁶ Het laatste verslag dateert alweer van 2011 en beslaat de jaren 2008-2010.

⁷ O.c., § 53

⁸ Geens, K. (2015), Openingremarks – Conference "The CPT at 25: taking stock and moving forward", 2 maart 2015 – tekst beschikbaar via de website van het CPT: <http://www.cpt.coe.int/en/conferences/cpt25-speech-Geens.pdf>

⁹ Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden van 12 januari 2005, B.S. 1 februari 2005, art. 41, §2 – Hoewel het artikel al in uitvoering is, werden dergelijke bepalingen nog niet vastgesteld.

¹⁰ Besluit van de Vlaamse Regering betreffende de kwaliteits- en veiligheidsnormen voor woningen van 12 juli 2013 (B.S. 1 augustus 2013) in uitvoering van de Vlaamse Wooncode (decreet van 15 juli 1997 houdende de Vlaamse Wooncode)

¹¹ Verordening van 11 juli 2012 – tevergeefs aangevochten door de Belgische Staat – Raad van State, arrest nr. 221.793 van 18 december 2012 en arrest nr. 223.291 van 25 april 2013

Editoriaal

Sans informations, la personne détenue est ainsi démunie des « prises » (comme on le dit d'un mur d'escalade) pour saisir le droit. (...) Plus fondamentalement, on doit s'interroger sur la place en prison des normes en vigueur. Le rôle qui leur est en principe dévolu doit toujours s'accompagner – c'est une préoccupation récente de notre droit – de la question de leur effectivité et, plus décisivement encore, de leur réalité¹².

Verder moet deze procedure worden uitgebreid. De thans in de basiswet voorziene klachtenregeling zal in situaties van structurele overbevolking niet volstaan omdat ze zich beperkt tot beslissingen van of namens de directie genomen ten aanzien van een individuele gedetineerde¹³. Een klacht over de schending van de individuele rechten, zoals artikel 3 EVRM, in omstandigheden van penitentiaire overbevolking dient door een rechterlijke instantie te worden behandeld volgens criteria opgesteld door de wetgever. In overbevolkte gevangenissen kan een klager vaak enkel een verbetering van zijn persoonlijke situatie krijgen ten nadele van andere gedetineerden¹⁴. Het parlement zal bijgevolg moeten bepalen welke maatregelen (opschorting van de strafuitvoering, andere strafuitvoeringsmodaliteiten of detentievervangende maatregelen) de rechtbanken kunnen bevelen, voor wie en onder welke voorwaarden.

Tenslotte plaatst dit arrest opnieuw het thema van de capaciteit op de agenda. Misschien moet in dat kader het oorspronkelijk idee van de maximumcapaciteit, zoals geformuleerd door de Commissie Dupont, opnieuw van onder het stof worden gehaald? Deze diende voor elke gevangenis of afdeling ervan te worden bepaald en ze mocht niet overschreden worden.

Deze bepaling moet precies verhinderen dat er overbevolking ontstaat (dat met geen enkel beginsel verantwoord kan worden) en moet ertoe bijdragen dat de discussie over de overbevolking getransformeerd wordt tot een discussie over celcapaciteit, die niet losgemaakt kan worden van een discussie over de toepassing van de voorlopige hechtenis, de straftoemeting en de plaats van de vrijheidsstraf in het sanctiepakket.

Ondertussen kan men er niet omheen dat de overbevolking voorsnog een actueel, massief en niet te negeren probleem is.

Om te verhinderen dat dit probleem de gehele penitentiaire praxis in het algemeen en de rechtspositieregeling van de veroordeelde gedetineerden in het bijzonder blijft perverteren ingevolge de overbevolkingsproblematiek, werd voor de inputzijde een bijzondere regel ingevoerd¹⁵.

Zoals bekend werd het ontwerpartikel hierover door een amendement¹⁶ van de regering weggestemd.

Via dit arrest van Straatsburg keren de genoemde kwesties als een boemerang terug naar het halffrond van de Wetstraat.

C. Hermans*

¹³ Basiswet, o.c., art. 147

¹⁴ Zie in dit verband het recente pilotarrest EHRM, nr. 14097/12 (...), Varga en anderen vs Hongarije, arrest van 10 maart 2015, § 63 – we verwijzen ook graag naar de opmerkingen van het Italiaanse Grondwettelijk Hof, arrest 279, d.d. 9 oktober 2013, - Hermans, C., o.c., p.26-27

¹⁵ Eindverslag van de commissie "basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", Parl. doc. 50 1076/001, p. 126

¹⁶ Amendement nr. 6 - Parl. Doc. 51 0231/003, p. 3

Agency achter tralies - de beleving en vormgeving van tijd en ruimte in de gevangenis van Wortel

Esther Jhaes*

In het criminologische en sociologische onderzoeksgebied is er een rijke onderzoekstraditie naar het dagelijks leven in de gevangenis en de gevolgen van de detentiewereld voor alle betrokkenen¹. Hierbij werd en wordt er vooral aandacht besteed aan de dehumaniserende context van "de gevangenis als totale straf"², een totale institutie gekenmerkt door negatieve elementen zoals mortificatieprocessen, pains of imprisonment etc., die op collectief niveau als het ware worden ondergaan³.

Ondanks het feit dat agency- perspectieven de laatste decennia internationaal steeds meer ondersteund worden, waarbij er (meer) aandacht wordt besteed aan de verscheidenheid aan beleving van detentie en de diversiteit aan manieren om de gevangeniscontext betekenis te geven op individueel niveau, zijn (nieuwe) inzichten in de agency van de gedetineerde in de Belgische gevangeniscontext eerder schaars. Het is zowel maatschappelijk (i.h.k.v. de realisatie van het Decreet betreffende de organisatie van de hulp -en dienstverlening aan gedetineerden⁴) als wetenschappelijk (zowel criminologisch, in het onderzoek naar detentiebeleving, als sociologisch in het denken over de verhouding tussen actor-structuur) relevant om verder te kijken dan de pains of imprisonment, de totale institutie die de

gevangenis zeker is en blijft. Het is immers van belang ook aandacht te hebben voor de gedetineerden als subjecten, als sociale actoren die ondanks de beperkingen van de gevangenis toch een zekere mate van zingeving, een houvast zoeken en afhankelijk van hun draagkracht en hun betekenis kader, er al dan niet in slagen om detentie een plaats te geven⁵.

In deze bijdrage wordt de focus gelegd op het individu van de gedetineerde, en minder op de structuur, de gevangenis. Er wordt getracht een antwoord te bieden op volgende onderzoeksvraag: "Hoe ervaren gedetineerden het behoud en herwinnen van 'agency' binnen een detentiecontext, en dit gerelateerd aan de beleving en vormgeving van tijd en ruimte?" Eerst wordt de gevangeniscontext bondig beschreven op basis van gevestigde en meer recente literatuur. Vervolgens wordt uitgelegd wat er onder agency in een gevangeniscontext kan worden verstaan. Ten slotte komen de resultaten van het empirisch onderzoek uitgebreid aan bod, gevolgd door een algemene conclusie, kritische reflecties en aanbevelingen voor verder onderzoek en voor de gevangenispraktijk.

Dit artikel is slechts een onderdeel van een groter werk, waar naast de beleving en vormgeving van tijd en ruimte, aandacht uitging naar andere mogelijke bronnen (maar ook beperkingen) van agency zoals de contacten met medegedetineerden en met personeel, en contacten met de buitenwereld.

* Zij studeerde in 2014 af als criminologe aan de VUB en voerde voor haar masterthesis empirisch onderzoek rond de betekenissen, beperkingen van en mogelijkheden tot het behoud van agency in de gevangenis van Wortel; E. JHAES, *Actor achter tralies- Agent behind bars. De beleving van agency door gedetineerden te Wortel, een belevingsonderzoek, onuitg. masterscriptie Criminologische wetenschappen VUB, 2014- 2015, 200 p (Promotor: Prof. Dr. S. Snacken).*

1 S. SNACKEN, "A liberal is a conservative who's been arrested", *Orde dag* 2009, nr. 48, 27; M. BOUVERNE-DE BIE, *Forensisch welzijnswerk, Gent, Academia Press, 1996, 97 (hierna afgekort als M. BOUVERNE-DEBIE, Forensisch welzijnswerk)*; Y. JEWKES, "On carceral space and agency" in D. MORAN, N. GILL en D. CONLON (eds.), *Carceral spaces: mobility and agency in imprisonment and migrant detention, Farnham, Ashgate, 2013, 127-128 (hierna afgekort als Y. JEWKES, "On carceral space and agency")*.

2 M. BOUVERNE-DE BIE, *Forensisch welzijnswerk, 97*.

3 Het concept van totale instituties werd geïntroduceerd door Goffman, zie hiervoor: E. GOFFMAN, *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates, Chicago, Aldine, 1961, 11*.

4 Decr.VI. 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp -en dienstverlening aan gedetineerden, BS 11 april 2013.

5 Deze benaderingswijze is gebaseerd op het perspectief van l'acteur social, zoals beschreven in F. DIGNEFFE (ed.), *Acteur social et délinquance, Une grille de lecture du système de justice pénale, en hommage à Christian Debuyst, Brussel, Mardaga, 1990, 475 p; maar ook op R. SPARKS, A. E. BOTTOMS en W. HAY, Prisons and the problem of order, Oxford, Oxford University Press, 1996, 384 p; M. BOSWORTH, Engendering resistance, Dartmouth, Ashgate, 1999, 199 p.*

De gevangenisstraf als totale straf

In deprivatietheorieën wordt de nadruk gelegd op de dehumaniserende kenmerken van de gevangeniscontext (i.e. de mortificatieprocessen, de pains of imprisonment en de ontberingen die met deze pains gepaard gaan) die de gedetineerde vormen, zijn keuzemogelijkheden beperken en leiden tot prisonisering⁶. Vaak worden gedetineerden hierbij gereduceerd tot passieve actoren, die detentie als het ware ondergaan. Deprivatietheoretici hebben vaak (maar niet altijd) te weinig oog voor de verschillende betekenissen van de gevangeniscontext voor verschillende gedetineerden. Zij stellen te zwart-wit dat er (bijna) niets van de voormalige identiteit van de gedetineerde overblijft, en dat gedetineerden een nieuwe, deviante identiteit aannemen. Daarmee bezondigen zij zich niet zelden net aan hetgeen ze problematiseren aan de gevangeniscontext. Zij ontdoen namelijk het individu van de gedetineerde van de eigen persoonlijkheid en identiteit en reduceren het tot een passief, lijdzaam object⁷.

Ondanks de extreem gereguleerde, dwingende en schadelijke context van de gevangenis kunnen gedetineerden sociale actoren blijven, die beredeneerde beslissingen maken, acties ondernemen en afhankelijk van hun visie op de werkelijkheid, detentie een plaats geven. Zij zoeken elk op hun eigen manier naar een houvast om met die levenssituatie om te gaan. Cohen en Taylor gaven een eerste aanzet tot een benadering van de gedetineerde als unieke sociale actor die er zijn eigen houding t.a.v. het gevangenisleven en er zijn eigen ideologie en mening op nahoudt⁸. De unieke persoonlijkheid van de gedetineerde, net als zijn relaties met familie, vrienden, etc. bepalen mee zijn reactie op het detentieleven⁹. Cohen en Taylor benadrukken het feit dat dezelfde omstandigheden, namelijk (de schadelijke effecten van) de detentie en de mortificatieprocessen, een verschillende betekenis hebben voor verschillende

mensen en daardoor verschillende reacties kunnen teweegbrengen¹⁰. Gedetineerden identificeren zich bovendien niet uitsluitend als "gedetineerde", maar zijn zich van hun andere identiteiten bewust¹¹. Dit brengt ons bij het concept "agency", dat in deze bijdrage centraal staat.

Agency

Agency is een breed begrip met dito invulling. Daarom is het belangrijk om eerst te duiden wat agency hier precies betekent, nl. (het behoud van) actorschap. Deze omschrijving is gebaseerd op de definitie van agency zoals ontwikkeld door Sparks, Bottoms en Hay¹². Agency behelst de beredeneerde handelingen die het individu onderneemt en de keuzes die het maakt met een bepaald doel voor ogen, wat er op wijst dat dergelijke handelingen en keuzes niet alleen vrij zijn, maar door het subject ook als betekenisvol, gepland en doelgericht worden beschouwd¹³. Gedetineerden worden niet langer benaderd als passieve objecten die het opgelegde regime zomaar ondergaan, maar als actieve en unieke sociale actoren¹⁴.

Wat is de toegevoegde waarde van een agency-benadering van detentie? Een agency-benadering van de gevangeniscontext heeft oog voor de nadelige effecten en limieten van de gevangenis, en erkent deze. Toch kijkt deze benadering verder dan deze beperkingen en verlegt de focus naar de mogelijkheden tot agency ondanks deze beperkingen.

Methodologie

In dit onderzoek werden de subjecten bevroegd over een verscheidenheid aan thema's gerelateerd aan hun agency-beleving, nl.: de beleving en vormgeving van tijd en ruimte in detentie, het gebruik van media, het hebben en beheren van persoonlijke bezittingen, en tenslotte het ervaren van privacy¹⁵. Kortom, de detentiesituatie werd belicht vanuit de

- 6 Voor meer info over deze theorieën, zie o.m.: E. GOFFMAN, *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Chicago, Aldine, 1961, 386 p; G. SYKES, *The society of captives: a study of a maximum-security prison*, Princeton, Princeton University Press, 1958, 144 p; K. BEYENS, *Penologie en penitentiair recht. Hoofdstuk 6: Sociologisch, criminologisch en psychologisch kader van de vrijheidsberoving*, Brussel, VUB Dienst Uitgaven, 2012, 7-8; Y. JEWKES, "Total institutions" in Y. JEWKES en J. BENNET (eds.), *Dictionary of Prisons and Punishment*, Devon, Willan Publishing, 2008, 295; B. CREWE, "The sociology of imprisonment" in Y. JEWKES (ed.), *Handbook on prisons*, Devon, Willan Publishing, 2007, 127; B. CREWE, "The sociology of imprisonment" in Y. JEWKES (ed.), *Handbook on prisons*, Devon, Willan Publishing, 2007, 128; A. VAN DER LAAN, "Juvenile adaptation to imprisonment: Feelings of safety, autonomy and well-being, and behaviour in prison", *European Journal of Criminology* 2013, vol. 10, nr. 4, 426.
- 7 Y. JEWKES, "Structure/ agency ('resistance?)" in Y. JEWKES en J. BENNET (eds.), *Dictionary of Prisons and Punishment*, Devon, Willan Publishing, 2008, 281; Y. JEWKES, "The Use of Media in Constructing Identities in the Masculine Environment of Men's Prisons", *European Journal of Communication* 2002, 207.
- 8 S. COHEN en L. TAYLOR, *Psychological survival. The experience of Long-Term Imprisonment*, Harmondsworth, Penguin Books, 1972, 150; D. CLEMMER, *The Prison Community*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, 341 p; J. IRWIN, *The Felon*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1970, 211 p.
- 9 S. COHEN en L. TAYLOR, *Psychological survival. The experience of Long-Term Imprisonment*, Harmondsworth, Penguin Books, 1972, 148-149.
- 10 *Idem*, 147-148.
- 11 *Idem*, 137.
- 12 R. SPARKS, A. E. BOTTOMS en W. HAY, *Prisons and the problem of order*, Oxford, Oxford University Press, 1996, 384 p.
- 13 R. PATERNOSTER en G. POGARSKY, "Rational choice, agency and thoughtfully reflective decision making: The short and long-term consequences of making good choices", *Journal of Quantitative Criminology* 2009, vol. 25, nr.2, 111.
- 14 Y. JEWKES, "Structure/ agency ('resistance?)" in Y. JEWKES en J. BENNET (eds.), *Dictionary of Prisons and Punishment*, Devon, Willan Publishing, 2008, 280; R. SPARKS, A. E. BOTTOMS en W. HAY, *Prisons and the problem of order*, Oxford, Oxford University Press, 1996, 384 p.
- 15 Deze topics werden weerhouden op basis van een uitgebreid literatuuronderzoek omtrent de betekenissen van agency in de detentiecontext.

eigen subjectieve beleving van de gedetineerden. Zij konden hierbij zelf aangeven wat zij belangrijk vinden, en hoe zij zichzelf zien binnen en in verhouding tot de totale institutie, en wat agency voor hén precies betekent binnen de detentiecontext. Op die manier werden zij erkend als knowledgeable agents¹⁶, als ervaringsdeskundigen, hetgeen agency- bevorderend kan werken en empowerend kan zijn voor de gedetineerden in kwestie. Uiteraard is het aangewezen om steeds stil te staan bij de impact van de onderzoeker op het onderzoekssubject en de setting, om zowel de intrede in de setting, de dataverzameling als het uittreden uit de setting nauwkeurig voor te bereiden¹⁷.

Het onderzoek vertrok vanuit een constructionistische perceptie van de werkelijkheid. Via kwalitatief onderzoek werd getracht de constructie van de realiteit door de respondenten te ontrafelen¹⁸. Een mixed- method, waarbij data vooral op inductieve maar tevens op deductieve wijze werden vergaard, genoot dan ook de voorkeur. Aan de hand van zeventien kwalitatieve semi- gestructureerde face to face interviews met gedetineerden te Wortel werden zeer rijke data verzameld¹⁹. De interviews verliepen op semi- gestructureerde wijze, d.w.z. op basis van een topiclijst samengesteld uit "sensitizing concepts"²⁰ uit de literatuur, maar zonder voor- gestructureerde antwoordmogelijkheden, en dus voldoende ruimte voor de respondent om uit te wijden over voor hem belangrijke thema's. De interviews duurden gemiddeld één uur tot anderhalf uur, en werden opgenomen met audiotape om een VERBATIM-transcriptie ervan te kunnen garanderen. Nadien werden de data gecodeerd en geanalyseerd.

Detentie in Wortel

De selectie van de gevangenis van Wortel gebeurde om pragmatische redenen. Wortel is een strafinrichting met een half open regime, waarbij de (uitsluitend mannelijke) populatie de mogelijkheid krijgt om te wandelen, te werken, aan activiteiten (zowel individueel als in groep) deel te nemen en bezoek te ontvangen²¹.

Respondentenprofiel

De onderzoekspopulatie omvat zowel werkers als werkloze gedetineerden, cursisten als niet-cursisten, jonge gedetineerden en gedetineerden van middelbare leeftijd, gedetineerden met het Nederlands als moedertaal en gedetineerden met een andere moedertaal dan het Nederlands, gedetineerden met een opgelegde straf van meer en minder dan drie jaar, gedetineerden die in een eenpersoonscel verblijven, maar ook gedetineerden uit een duo-, of vijfpersoonscel. Zij worden allen in meerdere of mindere mate vertegenwoordigd door de steekproef van respondenten in dit onderzoek. Alle respondenten hebben het mannelijke geslacht. De jongste deelnemers van dit onderzoek waren op het moment van de afname van het interview 21 jaar, de oudste deelnemer was toen 63. Daarnaast zijn de meeste deelnemers van Belgische origine, vijf respondenten zijn van niet- Belgische afkomst. Zij zijn jonger dan de meeste respondenten van Belgische origine. Negen respondenten zaten een opgelegde straf uit van meer dan drie jaar, vier respondenten een straf van minder dan drie jaar, en vier respondenten wisten niet zeker hoe lang de opgelegde straf in totaal bedroeg. Acht respondenten hadden totaal geen idee wanneer ze zouden vrijkomen, vier respondenten hoopten binnen de zes maanden na het interview in aanmerking te komen voor hun VI, drie respondenten rekenden erop tot 2016 vast te zitten. Twee respondenten zouden sowieso na hun detentie in een psychiatrische instelling worden opgenomen voor residentiële begeleiding. Alle respondenten hadden reeds in tenminste één andere gevangenis gezeten, waardoor zij hun ervaring in Wortel met deze in (een) andere gevangenis(sen) konden vergelijken. Vijftien respondenten hadden reeds ooit in voorhechtenis gezeten. Vijf respondenten verbleven in een monocel, twee in een vijfpersoonscel en tien in een duocel. Zes respondenten werkten en tien respondenten namen deel aan de activiteiten (van wie de meerderheid fitnesste). Acht van hen ontvingen op regelmatige basis bezoek van familie of de partner (en af en toe

- 16 K. BEYENS en H. TOURNEL, "Mijnwerkers of ontdekkingsreizigers? Het kwalitatieve interview" in T. DECORTE en D. ZAITCH (eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken*, Leuven, Acco, 2009, 202-203.
- 17 Zo werd de onafhankelijke positie van de onderzoeker benadrukt, werden de respondenten voor het interview om hun informed consent gevraagd, werden de respondenten zo min mogelijk in hun antwoorden gestuurd, en werden zij op de hoogte gehouden over de onderzoeksresultaten, waarbij zij de mogelijkheid kregen om feedback te geven.
- 18 V. SCHEIRS en A. NUYTIENS, "Ethnography and Emotions. The Myth of the Cold and Objective Scientist" in K. BEYENS, J. CHRISTIAENS, B. CLAES, S. DE RIDDER, H. TOURNEL en H. TUBEX (eds.), *The Pains of Doing Criminological Research*, Brussel, VUB Press, 2013, 142.
- 19 De respondenten werden geselecteerd aan de hand van een aanmeldingsbrief. Deze brief werd face to face toegelicht aan de gedetineerden, waarbij ik mijn onafhankelijke positie als onderzoeker en de anonieme verwerking van de onderzoeksdata benadrukte. Ik heb 100 aanmeldingsbrieven uitgedeeld in de gevangenis van Wortel, en dit aan een gevarieerd publiek van zowel autochtone als allochtone gedetineerden, zowel werkenden als niet- werkenden, zowel gedetineerden die deelnemen aan activiteiten als diegenen die aan geen enkele activiteit deelnemen. Ook heb ik ervoor gezorgd dat de brieven terecht kwamen bij jonge en oudere gedetineerden met straffen van minder en meer dan 3 jaar, met wel en geen zicht op voorwaardelijke invrijheidsstelling in de nabije toekomst, op een monocel, en op een meerpersoonscel. De gedetineerden konden het formulier in de brief invullen en een aantal momenten voorstellen voor een interview. Op basis hiervan selecteerde ik een groep respondenten waarvan de meerderheid van autochtone afkomst is, niet werkt, op een meerpersoonscel zit en een straf opgelegd kreeg van meer dan 3 jaar, zonder zicht op invrijheidsstelling in de nabije toekomst.
- 20 H. BLUMER, "What is wrong with social theory?", *American Sociological Review* 1959, vol. 19, nr.1, 7; D. MORTELMANS, "Het kwalitatief onderzoeksdesign" in T. Decorte & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* Leuven, Acco, 2009, 76-118.
- 21 S. VAN CAMPFORT, *Jaarverslag hulp –en dienstverlening aan gedetineerden strafinrichting Wortel 2012*, Wortel, 2013, 11 p.

de kinderen), de anderen telefoneerden regelmatig of schreven brieven naar hun naasten. Zes respondenten hadden nauwelijks tot nooit contact met de buitenwereld.

Bevindingen

Tijdsbesteding

Tijdsbesteding en ruimtegebruik zijn voor gedetineerden van fundamenteel belang in hun beleving van de gevangenisstraf²². Daarom ligt de nadruk hier op deze aspecten.

Ondanks de sterk dwingende en geregleerde gevangeniscontext, waarin zij steeds in de aanwezigheid zijn van niet zelf gekozen medegeïstitutionaliseerden en personeel, kunnen gedetineerden zelf beslissingen nemen over hun beleving en besteding van de tijd in de gevangenis en over het gebruik van de ruimte. Sommigen plannen hun dag, ze organiseren hun tijd volgens een vaste routine.

"Ik sta op en ik zie wat tv. Ik blijf's nachts heel lang op tot twee uur, drie, vier uur. Om vier uur ga ik slapen en dan steek ik stopkes in mijn oren en ik slaap tot tien, elf uur. Ik sta op, maak me een koffieke, krijg ik meestal mijn post binnen... Of als ik geen post heb, dan lees ik teletekst. Van het begin tot het einde. Voor zo toch een beetje bij te zijn met het nieuws. En dan tegen twaalf uur is het eten. Dan om twee uur is 't wandeling, tot kwart na drie." (Respondent 8, 6 februari 2014)

"Ik probeer mijn leven zoals buiten... niet zoals buiten te maken maar op mijn manier te maken, en als u dat lukt, dan hebt ge eigenlijk uw goesting. Euhm bijvoorbeeld euh ik slaap tot 12 uur. (lacht) Ik sta op, ik zet een muziekske op, ik begin mijn cel te kuisen. Euh een beetje dinges... tv kijken of ge pakt uw boekske, zoals ik u zei. En euh, zo maak ik er het beste van he." (Respondent 4, 5 februari 2014)

Voor sommige gedetineerden is de routine van cruciaal belang want: *"als ge dat niet doet, dan loopt ge verloren... iemand die geen routine heeft, die loopt alle dagen te piekeren, de tijd gaat niet vooruit he."* (Respondent 3, 5 februari 2014)

Voor anderen is het net die routine, het strakke uurrooster, dat hen er steeds aan herinnert in de gevangenis te verblijven. *"Ik kan dat niet vergeten, dat ik hier ben. Als jij hier bent, dan zie jij elke dag, jij weet dat jij in gevangenis bent. Jij niet euh voelen zoals buiten he. Jij bent hier in "horaire", of hoe zegt men dat in België? Een programma he. Van die tijd, van die tijd, tot die tijd, moet je dit doen, dit doen, dit doen... en ik heb een programma, dus euh... ik weet van die uur tot die uur moet ik dat doen he."* (Respondent 14, 15 februari 2014)

De routine kan bestaan uit werken en/of deelnemen aan activiteiten. Al komen, door de lange wachtlijsten in Wortel, slechts weinig gedetineerden hiervoor in aanmerking. De meesten moeten dus hun tijd op een andere manier invullen. Sommigen kiezen ervoor om (meermaals per dag) naar de wandeling te gaan, om te bewegen en om sociaal contact op te zoeken, of om de detentie denkbeeldig even achter zich te laten.

"(...)Het gevoel van toch een beetje vrijheid te hebben, ja. Ja, eens de vogels kunnen zien, de bladeren zien vallen. Seizoenen zien veranderen." (Respondent 2, 4 februari 2013)

"Ik moet naar buiten kunnen gaan om te kunnen lopen enzo. Da's wel een must. Iedere dag lopen en sporten om te ontstressen. Ik loop buiten de laatste wandeling een uur. Ge zijt dan moe euh, ge komt op uw cel en dan slaapt ge wel. En dan vergeet ge het wel, da's mijn manier." (Respondent 6, 6 februari 2014)

Anderen gaan bewust niet naar de wandeling, omdat er toch maar altijd over dezelfde onderwerpen wordt gepraat, en ze op iedereen uitgekeken zijn. Sommigen functioneren naar eigen zeggen niet zo goed in groep, zijn liever op zichzelf en brengen veel tijd door op cel, met of zonder celgenoot. Zij vullen hun dag met tv kijken, muziek beluisteren, lezen, schrijven, tekenen, bewegen op cel, playstation en slapen. Deze bezigheden laten hen toe af en toe te 'ontsnappen' aan het regime, bieden hen voor even afleiding. *"Boeken zijn voor mij heel, heel belangrijk. Het is een vlucht uit de realiteit. Een goed boek, een goed boek, dan zit ik in het boek. Dan associeer ik me met het hoofdpersonage. Dat is een paar uren dat ik weg ben uit de realiteit. Dat is een vlucht."* (Respondent 8, 6 februari 2014)

Media²³ vormen een tijdverdrijf bij uitstek. *"Dat vind ik wel belangrijk, die televisie op mijn cel, ja. Daarzonder zou ik zot worden, ik weet niet..."* (Respondent 3, 5 februari 2014) *"Soms is dat die tv, op sommige momenten is dat hét van het he. Er is wat afleiding he. Van ja, ge zit wel alleen op cel, maar als ge die tv aanzet, er is continu gepraat. Dan heb je die afleiding zo een beetje."* (Respondent 5, 5 februari 2014)

Media bieden voor de respondenten bovendien de mogelijkheid om op de hoogte blijven van wat er buiten gebeurt- al behoeft dit ook enige nuancering.

"Televisie is voor mij eigenlijk een stukske buiten. Een klein percentje.[...] Ik wil weten wat er buiten is. Gelijk het nieuws vind ik belangrijk als ge hier zijt. Gelijk op het nieuws is ook dikwijls iets van het gevangeniswezen, en ik vind dat wel belangrijk, ja." (Respondent 3, 5 februari 2014)

Men wenst wel op de hoogte te zijn van de actualiteit, maar niet zozeer van "buiten" (de vrijheid, wat men op dat moment aan het doen zou zijn buiten, de mogelijkheden van buiten). De meesten proberen

22 S. COHEN en L. TAYLOR, *Psychological survival. The experience of Long-Term Imprisonment*, Harmondsworth, Penguin Books, 1972, 87-105; D. MORAN, "Doing time' in carceral space: Timespace and carceral geography", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 2012, vol. 94 nr. 4, 305.

23 Radio, kranten, boeken, maar voornamelijk televisie.

niet aan "buiten" te denken, en dit o.w.v. hun grote onzekerheid t.a.v. hun dossier, om teleurstelling te voorkomen²⁴.

"Ik ga u eerlijk zeggen, ik zit nu al bijna twee jaar in de gevangenis. Ik heb nog niet veel tv gezien. (lacht) Gewoon zo eens een filmpje, tot daar aan toe. Dat doet te veel aan buiten denken he. He, gij zit constant met uw hoofd naar buiten... dat is ook niet... dan brengt dat stress op." (Respondent 1, 4 februari 2014)

Een andere efficiënte manier om de tijd op cel te doden is slapen. Ook in de literatuur wordt slaap genoemd als tijdverdrijf²⁵. Slaap betekent voor gedetineerden méér dan louter rust, het biedt hen de mogelijkheid om enige vorm van controle uit te oefenen over de tijd²⁶. De meesten zeggen in het weekend uit te slapen omdat er dan toch niks te doen is en er dan vaak ook niks op tv is. Onder de niet-werkers en niet-cursisten kiezen er ook enkelen om op weekdagen uit te slapen. Een respondent zegt bovendien dat hij iedere avond erg vroeg gaat slapen. Een groot deel van de respondenten neemt medicatie in om beter te kunnen slapen, omdat ze anders veel piekeren²⁷.

"Ik ben iemand die medicatie neemt voor te slapen en ik neem die rond een uur of acht in en ik slaap heel vroeg he. En dat is ook tijdverdrijf, ja. Vroeg gaan slapen en 's morgens na koffie en douche nog proberen om een uurke of twee te slapen, als dat lukt, slapen. Want dat breekt echt een heel groot deel van uwe dag, slapen, echt." (Respondent 11, 10 februari 2014)

Ruimtelijke vormgeving

Naast een eigen tijdsbeleving -en besteding hebben de meesten een eigen perceptie en vormgeving van de ruimte. De relatie tussen de gedetineerde en de ruimte waarin hij zich bevindt, is immers reflexief. De fysieke omgeving heeft een impact op de manier waarop de gedetineerde de gevangenis beleeft, op zijn gedrag en zijn psychisch welbevinden²⁸. Elke gevangene beleeft de ruimte(n) in de gevangenis anders, en reageert erop op zijn eigen manier. Ruimten kunnen van verschillende betekenis zijn voor verschillende gedetineerden²⁹.

Wat het gebruik van ruimte betreft, wordt agency bij verschillende respondenten veruiterlijkt door de creatie en/of inrichting van een eigen fysieke en/of imaginaire plekje voor zichzelf, en dit door het personaliseren van de cel d.m.v. foto's, door de cel ordelijk en proper te houden, etc.

De meeste respondenten geven aan dat ze foto's van hun gezin, familie en vrienden op het prikbord hebben gehangen. Enkele respondenten zeggen dit niet te doen, omdat foto's hen nooit geïnteresseerd hebben, omdat foto's ophangen te veel aan buiten doet denken en dit hen stress bezorgt, omdat ze zich niet willen blootgeven of uit respect voor celgenoten die buiten niemand (meer) hebben.

"De meesten dat ik hier ken, die hangen foto's omhoog of dingetjes van hun kinderen of tekeningen. Bij mij is dat de omgekeerde wereld. Ik heb liever geen foto's omhoog hangen. Dat is beter voor het psychologische bij mij. Want ik vind, als ge allemaal foto's ziet - ik ben zo ingesteld- een ander heeft er deugd van dat 'm naar die foto's kan zien, maar ergens geeft dat toch een stress, denk ik. Ik zie dat liever niet want euh, ik zeg nu niet dat ik ga gek worden, maar dan ga ik echt lastig blijven en dan ga ik daaraan blijven denken en in de gevangenis is dat niet goed." (Respondent 3, 5 februari 2014)

Het leeuwendeel van de respondenten klaagt wel over de nieuwe regel in Wortel inzake het ophangen van foto's en posters op de muur. Voordien mocht dit wel, waardoor de cel minder als een 'cel' aanvoelde.

"Die was een beetje ingericht, maar euh, alle posters zijn van de muren moeten gaan, he, dat mag allemaal niet meer. Dus ja, hebt ge zo'n beetje een gevoel van; ge zit hier geïsoleerd. Ge zit in een isolatiecel zo. Enkel op het prikbord, maar dat is niet hetzelfde." (Respondent 5, 5 februari 2014)

"...Maar euh vòòr die directrice, ik heb mijn cel gehad vol he, met posters he, zo grote posters he, maar niet naakte vrouwen he, zo normaal... En euh ja, ik heb alles af... En nu heb ik alleen nog die prikbord. Maar wanneer die vol was, zo, die was geen cel... Ik voelde mij niet zoals in een cel..." (Respondent 14, 15 februari 2014)

In het inrichten en personaliseren van de cel bestaan er voor de gedetineerden - zij het dan beperkte-mogelijkheden tot agency. De meesten gebruiken louter het prikbord voor foto's, tekeningen, kaartjes e.d. Twee respondenten omzeilen de nieuwe regel door op de muren te tekenen, of door de foto's op de rand van het prikbord te hangen. Deze kleine acties van verzet kunnen tot wat Torbenfeldt Bengtsson "institutional edgewerk" noemt, gerekend worden³⁰.

"Bijvoorbeeld met kaartjes, dat steekt ge tussen het prikbord en de muur, maar dat mag niet. Dus een groot stuk karton aan het prikbord vasthangen en daarop, ze hangen vast, dat mag dan wel." (Respondent 10, 10 februari 2014)

24 De meeste respondenten hadden nl. nog geen zicht op hun VI het komende half jaar.

25 Zie hiervoor o.a. N. COPE, "It's no time or high time: Young offenders' experiences of time and drug use in prison", *The Howard Journal* 2003, vol. 42, nr.2, 167.

26 *Idem*, 168.

27 *Idem*, 167.

28 K.A. BAILEY, "The Role of the Physical Environment for Children in Residential Care", *Residential Treatment For Children & Youth* 2002, vol. 20, nr. 1, 16.

29 D. MORAN, J. PALLOT en L. PIACENTINI, "Privacy in penal space: Women's imprisonment in Russia", *Geoforum* 2013, vol. 47, 143.

30 T. TORBENFELDT BENGTSOON, "Boredom and Action-Experiences from Youth Confinement", *Journal of Contemporary Ethnography* 2012, vol. 41, 543.

"Ik teken ook op de muren in mijn cel. Ik heb zo ne grote Bart Simpson getekend op de muur. Ja, zo gewoon uit verveling en voor die cel zo'n beetje deftig te maken he en een beetje te personaliseren, een beetje uw eigen cel van te maken." (Respondent 15, 15 februari 2014)

De meerderheid van de respondenten richt de eigen cel niet speciaal in. Velen zijn wel op orde en netheid gesteld, en poetsen dagelijks de cel³¹. Ze ordenen hun persoonlijke spullen en kantine-aankopen, ruimen dagelijks op.

"Nog zoiets waar ik mijn eigen mee bezighoud om de dag door te komen, is elke dag mijn cel kuisen, he. Ik vraag elke dag een emmer buiten, met water en kuisproduct, en dan kuis ik alles af. En dan keer ik en dan dweil ik die cel helemaal proper. Da's iets dat ik elke dag doe. Da's ook iets, dan voel ik mij ook ietske beter, dan ziet alles er lekker proper uit, en dat neemt ook al een uurtje van mijn dag in beslag." (Respondent 11, 10 februari 2014)

"Proper, proper. Dat ik op mijn blote voeten kan lopen. En een goede geur. Zeepsop in plaats van een sigarettengeur³². Plus ook een beetje gezellig inrichten, ja dat is wel vrij belangrijk, een beetje gezellig inrichten; mijn bed opmaken, mijn tafel een beetje schikken. Ik ruim het alleen op, er ligt niks op de grond. Zo, ja... Met de middelen dat ge hebt, maakt ge het gezellig." (Respondent 8, 6 februari 2014)

Bij een respondent gaat het opruimen een stap verder. Hij ordent zijn spullen zodanig dat hij het onmiddellijk ziet wanneer iemand anders aan zijn spullen geweest is, of wanneer er een celcontrole heeft plaatsgevonden.

"En ook als ze celcontrole komen doen, ik zie dat onmiddellijk dat ze aan iets zijn geweest bij mij, dat ze iets verdraaid hebben, ik zie dat direct. Dus bij mij staat alles op zijn plaats en en euh da's ook één van de redenen dat ik dat doe. De cheffen, die zien dat ook en die gaan wel kijken, maar die blijven er ook meestal af, omdat ze weten van: dan heeft 'm het gezien, dus." (Respondent 16, 15 februari 2014)

Eigen plekje

Ondanks de beperkingen die het regime oplegt betreffende celinrichting, is het voor de meeste respondenten erg belangrijk om de cel te personaliseren, omdat dit hen enigszins in de mogelijkheid stelt om visueel te ontsnappen uit de cel. Daarnaast stellen enkelen dat ze een eigen plekje afbakenen op cel. Voor verschillenden is het eigen bed hun eigen plekje.

"Het onderste bed is van mij he! Daar moeten ze afblijven!" (Respondent 7, 6 februari 2014)

"Euh, de tafel, he he. Da's het enigste. Daar leg ik mijn spullen op, ieder heeft zijn spullen. En dan ja, de kast he, ieder heeft zijn lade. Maar voor de rest bakenen wij niet af." (Respondent 17, 15 februari 2014)

"Ieder heeft zijn eigen... mijn kastje, daar blijft ge af. Dat respect moet er wel zijn, he. Ja, ik kom niet aan zijn spullen, hij niet in mijn kast. Daar liggen ook brieven in en materiaal, dingen waar dat hij gewoon geen zaken mee heeft, dus. Hij moet daar gewoon afblijven, dat is mijn privé. Moest ik merken dat hij er toch in zit te prutsen zonder mijn weten, ja dan kan het wel een keer ruzie worden." (Respondent 11, 10 februari 2014)

Anderen hebben echter geen behoefte om een eigen plekje af te bakenen. Zij proberen zich zo sociaal mogelijk op te stellen t.a.v. hun celgenoten, omdat ze anders ruzie vrezen.

Privacy

Volgens verschillende respondenten in dit onderzoek is privacy gerelateerd aan de ruimte(lijke beleving), alsook aan de persoonlijke hygiëne. Ze vullen privacy in als een kwestie van hygiëne: op het gemak naar het toilet kunnen gaan, alleen kunnen douchen, etc. Voor sommigen is het toilet het enige plekje in de hele gevangenis waar zij het gevoel hebben over privacy te beschikken, omdat het toilet een beetje afgeschermd is van de celruimte.

"... de enige privacy die ik kan bedenken als ik mijn best doe, is als ik op het toilet zit. En voor de rest niet." (Respondent 11, 10 februari 2014)

"Als ge naar de wc gaat, daar hebt ge privacy. Dan hebt ge tenminste zo'n deurke, dàr hebt ge uw privacy." (Respondent 6, 6 februari 2014)

Anderen respondenten die privacy linken aan hygiëne en ruimtelijke vormgeving, geven deze respondent ongelijk. Immers, zelfs op het toilet is de gedetineerde constant zichtbaar voor de PBA's vanuit het winket.

"Privacy? Neen. Want het is altijd... Gisteravond, om half 10 - om een keer een puur menselijk onnozel iets te zeggen, want dat is ook belangrijk... Om half 10 ga ik naar het groot toilet. Om half 10, ik zeg, 'Nu zal het wel...'; he... En toch om half 10, 't is toeval zeker, ik wist niet dat het om half 10 nog appèl was, dat ze nog een keer rond kwamen. Doef, doef, doef op die deur. Ja, ze moeten ons zien zitten natuurlijk he. En dan zit ge op het toilet en ge moet een keer zwaaien." (Respondent 8, 6 februari 2014)

31 Ook in het onderzoek van Baer komt het belang van orde en netheid in de cel aan bod. Een ordelijke en propere cel, "zoals thuis", laat sommige gedetineerden toe zich een beetje meer thuis te voelen op cel. Zie: L. BAER, "Visual imprints on the prison landscape: a study on the decoration of prison cells", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 2005, vol. 96, nr. 2, 213. Poetsen en opruimen hebben dus twee functies voor gedetineerden; zich wat meer "thuis" voelen op cel, en tijd verdrijven.

32 Gevangenen kunnen niet alle onaangename stimuli van de detentiesetting 'wissen', maar ze kunnen bijvoorbeeld wel de geur van de cel camoufleren door luchtverfrissers, door te poetsen, etc. Zie hiervoor L. BAER, "Visual imprints on the prison landscape: a study on the decoration of prison cells", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 2005, vol. 96, nr. 2, 212, zich hiervoor baserend op M. DOUGLAS, *Purity and Danger. An analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, Londen, Routledge, 193 p. Door de cel proper te houden, orde te stellen in de wanorde, krijgen zij een gevoel van controle over hun omgeving. Orde en netheid zijn dan ook belangrijk.

Beleving infrastructuur

Ook de bredere infrastructuur en indeling van de gevangenis wordt door de respondenten geïnterpreteerd en actief beleefd. Zo draagt de afwezigheid van een stervormige structuur in de inrichting van Wortel bij tot een positievere beleving van de infrastructuur door sommige gedetineerden.

"(...) in andere gevangenissen is dat een eiland gelijk dat ze zeggen, dat die cipers allemaal in die rotonde zitten en daar hebt ge die vleugels allemaal... Maar hier is dat anders, in dees gevangenis. Hier is dat niet euh... Hier hebt ge geen ster... euh vormige gevangenis... Ja ge ziet wel tralies maar 't is niet... 't is aangener voor te zitten dan andere gevangenissen." (Respondent 16, 15 februari 2014)

"(...) daarvoor ben ik wel blij dat ik hier zit. Omdat de infrastructuur hier, vooral dan de C waar ik zit, schoon wandeling, ge zit in de bossen, in het groen... Als ge dat vergelijkt met de oude gevangenis van Vorst... En de inrichting is ook anders. Vorst is ook, gelijk de meeste gevangenissen in België, allemaal met etages en gewone klassieke gangen rondom. Hier niet. (...) Als ge natuurlijk in zo'n oude gevangenis zit, van de moment dat ge de deur van de cel opendoet, ziet ge direct dat ge in de gevangenis zit he. Hier niet zo direct he, het is hier, het is een groot verschil." (Respondent 9, 6 februari 2014)

"Hier is het allemaal gelijkvloers, daar zijn het drie verdiepen. Dus als ge wilde telefoneren, moest ge automatisch alle gangen doorlopen, om te kunnen telefoneren, en dan zijt ge zo al een keer goh... (zucht) buiten." (Respondent 13, 15 februari 2014)

Tot slot brengen we privacy in verband met de bredere gevangenisinfrastructuur. Waar sommige respondenten op cel privacy vinden (bv. afgeschermd op het toilet, cf. supra), vinden anderen privacy in het op hun gemak met bezoek kunnen praten. In Wortel gaat dit echter niet goed, zeggen ze, omdat de bezoektafeltjes erg dicht bij elkaar staan, waardoor de mensen naast hen alle gesprekken kunnen meevolgen. Muurtjes e.d. tussen de tafeltjes zouden meer privacy kunnen bieden.

"Da's ook euh, als ge dat vergelijkt met Gent, daar hebt ge zo van die kleine muurkes tussen de tafels in. Daar hebt ge nog iets of wat... Maar hier, als ge met uw vrouw aan tafel zit, degene die langs u zit, zit u de hele tijd aan te gapen. Die hoort alles wat ge zegt, dus echt euh privacy..." (Respondent 6, 6 februari 2014)

Daarop heeft diezelfde respondent zijn vrouw op ongestoord bezoek laten komen. Dit bood echter niet méér privacy. Hij heeft bijgevolg beslist om geen ongestoord bezoek meer te ontvangen, en wel om volgende redenen: *"Hier euh ongestoord, ongestoord is juist... die metalen deur hier links. Ge zit hier juist in het midden van de gevangenis, allez! De cipers zitten daar,*

ge hoort de cipers tot binnen klappen... Ge hebt hier de ruimte, dat lokaal, en die heeft juist zicht op de wandeling, dus ge ziet ze voorbij wandelen, de mensen die naar Tilburg gaan. Dus als gij ongestoord hebt, dan ziet ge daar wel mensen wandelen voor u, en zij kunnen dus ook naar binnen kijken..." (Respondent 6, 6 februari 2014)

Voor sommige respondenten betekent een monocel, en dan meer nog "alleen zijn" privacy. Deze invulling van privacy strookt met de bevindingen van Toch³³.

"Ik ben een pietje precies en alles moet op de juiste plaats staan. Ik wil kunnen doen wat ik wil, wanneer ik wil, geen pottekijkers, ik wil mijn cel alleen hebben." (Respondent 10, 10 februari 2014)

Andere respondenten spreken dit tegen, want ook dan zijn ze nog steeds constant zichtbaar voor de PBA's.

"[...] dus privacy euh... Ik zit wel alleen, maar elk moment kan dat gordijntje opengaan of het is appèl, of... ja, nee." (Respondent 8, 6 februari 2014)

Daarom wordt meermaals gezegd door de respondenten dat ze pas van privacy kunnen spreken na 21 u., na het laatste appèl. Dan zijn ze op hun gemak.

"Als ze dat gordijntje toehouden, dat is echt privacy." (Respondent 8, 10 februari 2014)

Voor personen in meerpersoonscellen kan privacy gevonden worden op de momenten dat de celgeno(o)t(en) weg zijn van cel, bijvoorbeeld op wandeling, naar de cursus, etc. Daarnaast kunnen zij privacy hebben wanneer hun celgenoten slapen.

"Vanaf het moment dat hij slaapt kan ik dan ook televisie kijken, dan doe ik wat ik wil he. Da's de enigste vrijheid dat ik heb." (Respondent 3, 4 februari 2014)

Tevens kan privacy op de wandeling worden gevonden, waar men zich kan afzonderen van de groep, bijvoorbeeld om persoonlijke zaken te bespreken (met een vroegere vriend van buiten die gelijktijdig in Wortel gedetineerd is).

"[...] Da's het enigste moment waar wij alleen... als ge zo apart wandelt, snapt ge." (Respondent 1, 4 februari 2014)

Ook Toch wijst in zijn onderzoek op de momenten waarop de gedetineerde alleen kan zijn op cel, of zich kan afzonderen van de menigte door het aangaan van vertrouwensrelaties, als zijnde privacy³⁴.

Andere respondenten geven aan nooit privacy te (kunnen) hebben, omdat ze in een meerpersoonscel zitten, of omdat ze constant in het oog kunnen gehouden worden door het winket.

33 H. TOCH, *Living in prison. The ecology of survival*, New York, The Free Press, 1977, 28- 29.

34 D. MORAN, J. PALLOT, en L. PIACENTINI, "Privacy in penal space: Women's imprisonment in Russia", *Geoforum* 2013, vol. 47, 144.

Zoals blijkt hebben de verschillende respondenten een eigen kijk op de ruimte en de privacy die deze ruimte al dan niet genereert. De ruimte kan hun agency-beleving positief dan wel negatief beïnvloeden³⁵.

Verklaringsmechanismen voor de diversiteit aan antwoorden

Uit de variëteit aan antwoorden blijkt dat ieder individu op zijn eigen manier de situatie percipieert, en dat de beleving van agency varieert van persoon tot persoon. Dit bevestigt de hypothese dat iedere actor de situatie anders percipieert. Vanuit zijn eigen gekleurde bril kijkt het individu naar de werkelijkheid. De 'kleur' van de bril wordt bepaald door een aantal variabelen, die hieronder zullen worden beschreven. De respondenten verschillen bovendien in de manier waarop zij hun eigen agency behouden/ herwinnen. Sommigen trachten agency te herwinnen door een routine aan te nemen, door op cel hun tijd in te vullen zoals zij willen, met tekenen, lezen, tv- kijken, etc. Anderen kunnen hun sportieve persoonlijkheid kwijt in het sporten op de wandeling. Om visueel te ontsnappen uit hun cel, kleden sommigen (het prikbord van) hun cel aan met foto's, kaartjes e.d. Ze bakenen hun eigen plekje op cel af. Anderen vinden dit niet nodig.

Een eerste verklarend mechanisme betreft het reactietype van de respondent op de detentiesituatie. Clemmer onderscheidt zes mogelijke reactietypes³⁶, die cumulatief kunnen zijn; sommigen reageren altijd volgens eenzelfde reactietype, maar de meerderheid reageert op verschillende situaties op verschillende manieren³⁷. Andere verklarende mechanismen betreffen het al dan niet aanvaard hebben van de straf, de detentiefase waarin men zich bevindt, de thuissituatie en het onderhouden van contact met de buitenwereld, en ten slotte de eigen interpretatie van de situatie en de persoonlijke invulling van agency-gerelateerde begrippen als privacy. Afhankelijk van deze mechanismen zal het individu meer of minder het gevoel hebben actor te (kunnen) zijn van zijn eigen (detentie)leven. Deze variabelen vormen de bril waardoor hij naar zijn geconstrueerde werkelijkheid kijkt.

Conclusie

Afhankelijk van de bril waardoor men naar de situatie kijkt, geeft men aan meer of minder (mogelijkheden tot) het behoud en herwinnen van agency te hebben.

Agency kan worden gevonden in de keuzes die men maakt in het besteden van de (vrije) tijd. Sommigen kiezen ervoor om de hele dag tv te kijken, te slapen, te tekenen, te lezen of op de playstation te spelen om de tijd te doden. Anderen besteden veel tijd aan het opruimen en proper maken van de cel. Sommigen gaan meermaals per dag naar de wandeling, en dit om te sporten of voor het sociale contact. Anderen zijn liever alleen op cel. Privacy wordt door verschillende ingevuld als een kwestie van hygiëne. Voor sommigen kan privacy gevonden worden op cel, al dan niet bij celgenoten bij wie ze zich op hun gemak kunnen voelen. Voor anderen is er in de gevangenis nooit sprake van privacy, aangezien ze constant in het oog kunnen gehouden worden. Anderen spreken van privacy 's avonds, na het laatste appèl, of wanneer de celgenoten slapen of van cel zijn. Ten slotte wordt agency gevonden in het inrichten van de cel met foto's en posters, en eventueel tekeningen op de muur, hetgeen hen toelaat visueel te ontsnappen uit hun cel. Foto's e.d. kunnen voor sommigen ervoor zorgen dat zij zich minder "op cel" voelen. Anderen kiezen er dan weer bewust voor om hun cel niet met foto's te decoreren. De ruimte van de cel en de bredere gevangenisinfrastructuur wordt actief beleefd door de gedetineerden, hetgeen strookt met de bevinding in de literatuur dat de relatie tussen de gedetineerde en de ruimte reflexief is.

Kritische reflecties

De zeventien face to face interviews met gedetineerden in de strafinrichting van Wortel leverden een schat aan informatie op aangaande de mogelijkheden tot en beperkingen van agency in de detentiecontext van Wortel. Desalniettemin kunnen er kritische reflecties worden geformuleerd ten aanzien van de vergaarde data, de steekproef in kwestie en de manier waarop de data vergaard werden.

Een eerste bedenking heeft betrekking tot het literatuuronderzoek. Er werd voornamelijk

35 De ruimte kan bepaalde culturele of symbolische betekenissen uitstralen (in het geval van een gevangenis macht (van het personeel, in centra, onderwerping van de gedetineerden). Daarnaast kan ruimte de bewegingsvrijheid van gedetineerden beperken en daardoor de gevangenen disciplineren (aangezien de architectuur het gebruik van surveillancetechnieken, van segregatie en classificatie bevordert). Bijgevolg worden ook de interacties tussen individuen beïnvloed. Zoals een van de respondenten stelt, bevordert een gevangenis met verdiepingen het sociale contact, men heeft meer tijd en mogelijkheden om 'iemand tegen te komen' en biedt ze de mogelijkheid om langer onderweg van cel naar telefoon etc., en dus langer van de cel te zijn. Zie: R.C. SHAH, J. P. KESAN, "How Architecture Regulates", *Journal of Architectural and Planning Research* 2007, vol. 24, nr. 4, 350-359.

36 Namelijk: zich regressief terugtrekken in zichzelf, gedetineerden die zich in institutionaal edgewerk engageren en zich zodoende verzetten tegen de (doelstellingen van de) huisregels. Vervolgens zijn er gedetineerden die zich engageren in censoriousness en kritiek formuleren op de gevangenis, gedetineerden die zich bij hun straf hebben neergelegd en die een relatief positieve houding hebben t.a.v. de gevangenis, en een groep gedetineerden die gewoon zo snel mogelijk zijn detentieperiode achter zich wil laten en ten slotte gedetineerden die de regels naar hun hand te zetten, om op die manier hun detentieperiode zo aangenaam mogelijk te maken. Voor meer info hierover: D. CLEMMER, *The Prison Community*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, 341 p; B. CREWE, *The Prisoner Society: power, adaptation, and social life in an English prison*, Oxford, Oxford University Press, 2009, 152-153.

37 D. CLEMMER, *The Prison Community*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, 341 p.

Angelsaksische literatuur geraadpleegd, die (vooral) gebaseerd is op de detentie- ervaringen van gedetineerden in het Verenigd Koninkrijk en de VS. Bijgevolg mogen deze bevindingen niet zonder kritische reflectie en nuancering worden gegeneraliseerd naar de Belgische detentiewereld.

Ten tweede werd een kleinschalig empirisch onderzoek gevoerd, waaraan slechts zeventien respondenten deelnamen. Een grootschaliger onderzoek met bijhorende grote steekproef zou een vollediger en representatiever beeld van agency in de gevangeniscontext kunnen opleveren. Vervolgens namen voornamelijk autochtone respondenten deel aan het onderzoek, waardoor het ook vooral hun visie op agency is die wordt gerepresenteerd. Zodoende zou het interessant zijn om bij volgend onderzoek meer vreemdelingen in het onderzoek te betrekken, omdat zij zich vaak ook in een andere situatie bevinden (e.g. geen verblijfsvergunning en daardoor nog meer onzekerheid over vrijkomen) en zij daardoor ook een andere beleving van agency zouden kunnen formuleren dan autochtone gedetineerden.

Daarnaast werden de interviews, om praktische en organisatorische redenen, uitsluitend afgenomen in één gevangenis, namelijk Wortel. Aangezien alle respondenten in op zijn minst één andere gevangenis hebben gezeten, waren zij wel in staat om hun situatie in Wortel te vergelijken met andere gevangenissen. Desalniettemin had een onderzoek in verschillende gevangenissen, zowel arresthuizen als strafinrichtingen, meer informatie kunnen opleveren over de agency van gedetineerden in België.

Tevens was het soms moeilijk om de eigen emoties een plaats te geven, om onbewogen te blijven bij de soms harde verhalen van de respondenten over missen, zich onbegrepen voelen, zichzelf niet (meer) (volledig) kunnen zijn, eenzaamheid, etc. Het is dan ook raadzaam om stil te staan bij de eigen impact van de (emoties van de) onderzoeker op de setting en op de dataverwerking en - interpretatie, hetgeen ik ook gedaan heb. Toch ben ik van mening dat emotie, empathie ook wel een noodzakelijke vereiste vormt om een aangename werkrelatie te scheppen met de respondent, om een vertrouwelijke en open sfeer te creëren, die bevorderlijk is voor het interview³⁸.

Een laatste kritische reflectie kan gemaakt worden over het feit dat het, om praktische en organisatorische redenen, onmogelijk is gebleken om de respondenten na het verzamelen van de data, tijdens het verwerken van de data, opnieuw te betrekken bij het onderzoek. Het is immers mogelijk dat er bij de analyse misschien voor sommige respondenten te weinig aandacht werd besteed aan één of meer aspecten die voor hen

wel degelijk belangrijk zijn. De respondenten hadden idealiter een tussentijds rapport ontvangen, met daarin tussentijdse conclusies, en de vraag of zij zich in deze conclusies konden vinden en of ze er iets aan zouden toevoegen of veranderen. De respondenten ontvingen na afronding van het onderzoek wel een kopij van het onderzoeksrapport.

Aanbevelingen

Aangezien dit onderzoek zowel van theoretische als van praktische relevantie is, wens ik af te sluiten met enkele aanbevelingen voor de academische wereld, maar ook voor beleidsmakers en professionals uit het gevangeniswezen.

Wat de eerder theoretische aanbevelingen betreft, is het voor academici aan te raden om agency in de (Belgische) gevangenis verder uit te diepen. Een grootschalig onderzoek in alle of meerdere gevangenissen in België, (dus ook over de taalgrensen heen) zou een vollediger beeld opleveren over de mogelijkheden tot agency in de gevangenis. Er kan bijvoorbeeld eerst exploratief worden verder gewerkt, om op basis van deze kwalitatieve resultaten een kwantitatieve survey op te stellen, in meerdere talen (o.a. Engels, Frans, Arabisch), om op die manier een grotere groep respondenten te bereiken. Bijgevolg zou een meer heterogene groep van respondenten de mogelijkheid krijgen om zijn stem te hebben in het onderzoek. De steekproef kan op die manier aanzienlijk worden uitgebreid, alsook de data die men zal vergaren.

Tevens kan het erg interessant zijn om niet alleen volwassen gedetineerden te bevragen over hun mogelijkheden tot agency, maar ook andere 'inwoners' van totale instituties, denk maar aan psychiatrische patiënten, ouderen in bejaardentehuizen, asielzoekers in (gesloten) asielcentra, jongeren in gesloten, halfgesloten en open instellingen. Het zou interessant kunnen zijn om de resultaten van elk van deze groepen naast elkaar te leggen en na te gaan waarin zij in hun ervaringen en belevingen overeenkomen, en waarin zij verschillen. Maar niet alleen de geïnstitutionaliseerden kunnen een betekenisvolle bijdrage leveren aan onderzoek naar de mogelijkheden tot agency in een totale institutie, ook de beleving van agency door het personeel is het onderzoeken waard. Zo kan het evenzeer erg interessant zijn om na te gaan welke mogelijkheden tot en beperkingen van agency bewaarders ervaren, verpleegkundigen, verzorgers, begeleiders, opvoeders, etc. Daarom ook deze aanbeveling voor verder onderzoek.

38 *Andere veldonderzoekers onderschrijven deze visie en zeggen dat emoties onvermijdelijk zijn en tevens een positieve invloed kunnen betekenen in empirisch onderzoek, zie hiervoor o.a. A. LIEBLING, "Doing research in prison: breaking the silence?", *Theoretical Criminology* 1999, vol. 3, nr. 2, 149; V. SCHEIRS en A. NUYTIENS, "Ethnography and Emotions. The Myth of the Cold and Objective Scientist" in K. BEYENS, J. CHRISTIAENS, B. CLAES, S. DE RIDDER, H. TOURNEL en H. TUBEX (eds.), *The Pains of Doing Criminological Research*, Brussel, VUB Press, 2013, 152.*

Artikel

Ten slotte mag theoretische kennis geen dode letter blijven. Daarom is het aan te bevelen dat dit en verder onderzoek wordt teruggekoppeld naar het beleid op bovenlokaal niveau, denk maar aan de Federale Overheidsdienst Justitie, dat het regime in grote lijnen vastlegt, maar ook de Vlaamse Gemeenschap, Departement Welzijn, Volksgezondheid en gezin, die het Decreet voor hulp –en dienstverlening aan gedetineerden realiseert in de Vlaamse gevangenissen. Verder kan ik adviseren om dit en verder onderzoek ook terug te koppelen naar het lokale beleidsniveau, en na te gaan wat directieleden kunnen leren van de ervaringen van deze –zij het dan beperkte- groep respondenten. Kleine, simpele dingen, dingen waarbij men van bovenaf niet altijd stilstaat, kunnen voor gedetineerden immers erg betekenisvol zijn en belangrijk in hun beleving van agency. Aangezien de respondenten me aangaven dat ze het waardeerden dat er eens naar hun mening

werd gevraagd, omdat ze het gevoel hebben dat er anders nooit naar hen geluisterd wordt, lijkt het me nuttig indien directies/ personeel op deze vraag zouden inspelen. Misschien kan het houden van een beperkte enquête of bevraging –daarom nog niet met een voorafgaand literatuuronderzoek- op regelmatige basis, in elke gevangenis, een meerwaarde bieden om gedetineerden een stem te geven. Dit hoeft dan nog geen grote veranderingen te impliceren, maar het zal de agency en participatie van gedetineerden wel bevorderen.

Tot slot zou ik professionals in de gevangeniscontext aanraden om dit, zij het beperkte, onderzoek ter hand te nemen; de PSD, de organisaties en partners van de hulp –en dienstverlening, en in het bijzonder de bewaarders. Zij bekleden immers een essentiële rol in het leven van alledag van de gedetineerden. Hun omgang met en reacties op zijn erg bepalend voor de agency-beleving van gedetineerden.

‘Het Belgisch penitentiair drugsbeleid : sleutelfiguren uit de top van de administratie kijken vooruit’.

Tatiana Kazadi Tshikala & Freya Vander Laenen*

Over het Belgisch penitentiair drugsbeleid is al veel gezegd en geschreven. Verschillende mankementen zijn vastgesteld doorheen de jaren én heel wat aanbevelingen werden gedaan. Dikwijls zijn deze aanbevelingen gericht naar beleidsmakers en (top)ambtenaren die instaan voor het Belgisch penitentiair drugsbeleid¹. Het zijn toch zij, die voor dit beleid verantwoordelijk zijn?²

In dit artikel komen personen die dagelijks bezig zijn of waren met de uitwerking van het Belgisch penitentiair drugsbeleid, aan het woord³. Hiertoe werden semi-gestructureerde interviews met huidige en voormalige sleutelfiguren van het Belgisch penitentiair drugsbeleid afgenomen. Deze personen behoren of behoorden tot de top van de centrale administratie binnen justitie en zijn of waren dag in dag uit bezig met het maken van het beleid. Dit artikel geeft de resultaten weer van deze interviews. Daarbij wordt duidelijk welke meerwaarde het interviewen van deze ambtenaren heeft voor het verder ontwikkelen van het Belgisch penitentiair drugsbeleid. Dit artikel besteedt vooral aandacht aan de toekomst van het Belgisch penitentiair drugsbeleid. De antwoorden op de vragen

tijdens de semi-gestructureerde interviews kunnen een beleidsmatige leidraad zijn bij het verder ontwikkelen en perfectioneren van het Belgisch penitentiair drugsbeleid. Het onderzoek is exploratief. De opinie van de ambtenaren die een centrale positie bekleden in de uitvoering van het penitentiair drugsbeleid, waarover nog maar weinig onderzoek gedaan is in België, staat centraal.

Ten eerste zal de methodologie geschetst worden. Daarna worden de resultaten van het empirisch onderzoek beschreven. Dit artikel eindigt met aanbevelingen voor zowel de praktijk als het beleid.

1. Methodologie

De respondenten werden, tussen februari en maart 2014, geselecteerd op basis van inhoudelijke gronden via een doelgerichte steekproef⁴. De respondenten worden benoemd als Belgische sleutelfiguren in de centrale administratie. Deze sleutelfiguren⁵ zijn individuen die werkzaam zijn of waren bij het Directoraat Generaal Penitentiaire inrichtingen (DG EPI) en waarbij hun professionele taak is of was om het Belgisch penitentiair drugbeleid mee vorm te geven. Er werden 6 semi-gestructureerde interviews afgenomen. Door deze interviews kan een beeld gevormd worden van hoe zij, elk vanuit hun eigen professionele

* Freya Vander Laenen is hoofddocent criminologie aan de Universiteit Gent en maakt deel uit van de onderzoeksgroep International Research on Crime Policy.

Tatiana Kazadi Tshikala is academisch assistent aan de Universiteit Gent en maakt deel uit van de onderzoeksgroep International Research on Crime Policy; zij bereidt een doctoraal proefschrift voor over de organisatie van re-integratie in West-Europese landen.

1 L. Favril & F. Vander Laenen, "Een geïntegreerd drugsbeleid in de gevangenis: zorgen voor morgen", *Fatik*, 2013, nr.140, p. 15-20; Vanhex, M., Vandeveld, D., Stas, L., & Vander Laenen, F., "Re-integratie van problematische druggebruikers tijdens en na detentie, aanbevelingen voor beleidsmakers," *Fatik*, 2014, nr 143, p. 19-22.

2 Lipsky, M. (2013). *Street-Level bureaucracy: An introduction*, in M. Hill (Ed.), *The Policy Process: A reader*, New York, Routledge, 2013, p. 389-393.

3 Dit artikel is gebaseerd op de masterproef die Tatiana Kazadi Tshikala schreef in het masterjaar Criminologische wetenschappen aan de UGent. De titel luidde 'Tussen theorie en praktijk? Een casestudy naar het Belgisch penitentiair drugsbeleid'. In deze masterproef werd door middel van een literatuurstudie onderzocht welke best practices er bestaan op het vlak van het voeren van een penitentiair drugsbeleid. De bevindingen uit het eerste deel van de masterproef werden getoetst aan de situatie van het Belgisch penitentiair drugsbeleid. Deze toetsing gebeurde aan de hand van een gevalstudie waarbij (wetenschappelijke) literatuur en overheidsdocumenten als databron gebruikt werden.

4 Macdougall, C. & Fudge, E. (2001), *Pearls, pith, and provocation, Planning and recruiting the sample for focus groups and in-depth interviews. Qualitative Health Research*, 11(1), 117-126.

5 De respondenten behoren of behoorden allemaal tot het A-kader bij het Directoraat-Generaal Penitentiaire inrichtingen. Om hun anonimiteit te garanderen worden de functies van de sleutelfiguren niet weergegeven; gezien de specificiteit van de functies die deze respondenten bekle(e)d(d)en het benoemen van de functies identificatie van de betrokkenen zou toelaten. Bovendien was voor 5 van de 6 respondenten de garantie van hun anonimiteit een voorwaarde om te willen meewerken aan dit onderzoek. De explicitering van deze voorwaarde door de respondenten illustreert de gevoeligheid van het onderwerp binnen de (top van de) administratie van de DG EPI.

achtergrond en ervaringen⁶, een invulling geven aan het Belgisch penitentiair drugsbeleid.

Voor de interviews wordt toestemming bekomen van het DG EPI. Elke respondent gaf zijn of haar geïnformeerde toestemming⁷. De interviews werden afgenomen aan de hand van een topiclijst⁸. Tijdens de interviews werd aan de respondenten onder meer gevraagd hoe zij de toekomst van het Belgisch penitentiair drugsbeleid inschatten en welke uitdagingen en bedreigingen zij zien voor dit beleid. Daarnaast werd hen gevraagd welke randvoorwaarden essentieel zijn om in de toekomst in België een geïntegreerd en integraal penitentiair drugsbeleid uit te bouwen. Wegens het gering aantal interviews gebeurt de codering en analyse handmatig.

Wanneer in dit artikel wordt gesproken over 'drugs', zijn dit illegale middelen. Over het penitentiair beleid rond legale verslavende middelen (bv. medicatie) worden deze sleutelfiguren niet bevestigd.

2. Resultaten

De drugproblematiek in de Belgische gevangenissen: niet groter dan vroeger

Drie respondenten geven aan tijdens de interviews dat de drugproblematiek anno 2014 vergelijkbaar is met de toestand van de jaren voordien. De huidige drugproblematiek in de Belgische gevangenissen is zeker niet van recente aard, volgens een respondent, aangezien de problematiek in de jaren '80 al aan de orde was. Het verschil met de jaren '80 is dat het drugprobleem toen ontkend werd op het penitentiair terrein. Eén respondent bevestigt dat het probleem inderdaad nog altijd even prangend is als de voorgaande jaren, maar merkt op dat de communicatie hierover de laatste jaren sterk verminderd is. Hierdoor lijkt het alsof de problematiek lager op de politieke prioriteitenlijst staat.

Beleidsdocumenten en het penitentiair drugsbeleid

De federale drugsnota van 2001 is het eerste overheidsdocument dat aandacht schenkt aan de Belgische penitentiaire drugsproblematiek en vervolgens ook aan het beleid⁹. De federale drugsnota creëert mogelijkheden, aangezien er voor het eerst budget, middelen en mensen voorzien werden om het Belgisch penitentiair drugsbeleid uit te bouwen. Eén sleutelfiguur bekritiseert deze federale drugsnota, omdat het, inzake het Belgische penitentiair drugsbeleid, niet ver genoeg gaat.

"Ik vond dat de federale drugsnota in grote lijnen niet altijd ver genoeg ging. Er was te weinig visie op harm reduction en er werd enorm veel hoop gesteld in de substitutieprogramma's" (R1, 2014).

In 2010 verschijnt de Gemeenschappelijke verklaring van de Interministeriële Conferentie Drugs. Dit is een overheidsdocument dat stelt dat het Belgisch penitentiair drugsbeleid de balans moet vinden tussen de pijlers preventie, schadebeperking, drughulpverlening, en sanctionering en controle¹⁰. Alle respondenten zijn het er echter over eens dat deze balans in de praktijk niet bereikt wordt. De oorzaken van dit onevenwicht wijten zij aan verschillende factoren zoals een gebrek aan gelijkwaardigheid van zorg¹¹, het gebrek aan behandelingsmogelijkheden, de dominantie van een repressief beleid, een gebrek aan efficiënte controles en aan een onevenredige en onevenwichtige uitbouw van de verschillende pijlers. Het gebrek aan gelijkwaardigheid van zorg is onder meer te illustreren door de gebrekkige uitbouw van de drughulpverlening binnen de gevangensmuren. De dominantie van een repressief beleid komt mede tot uiting in de verhoogde focus op de repressieve pijler van het penitentiair drugsbeleid, terwijl er in de pijlers preventie, schadebeperking en drughulpverlening in toenemende mate minder geïnvesteerd wordt. Dit laatste illustreert ook de onevenwichtige uitbouw van de verschillende pijlers.

"Repressie zou maatwerk moeten zijn, sanctionering op maat van de gedetineerde terwijl ze nu bijna standaard op een strikt regime worden gezet. Educatie en een relatie van vertrouwen creëren met gedetineerden is belangrijker dan de sanctionering" (R4, 2014).

6 K. Duke, *Drugs, Prisons and Policy-Making*. New York, Palgrave Macmillan, 2003, p. 224.

7 *British Society of Criminology, Code of ethics*, 2006, p. 6. Geraadpleegd 29/12/2013, op www.britsocrim.org/docs/CodeofEthics.pdf

8 De gehanteerde topiclijst werd gebaseerd op de topiclijst uit het boek 'Drugs, Prison and policy making' (Duke, 2003) – Karen Duke onderzoekt de geschiedenis van het drugsbeleid in het Engels gevangeniswezen. Zij onderzoekt dit drugsbeleid aan de hand van documenten en interviews met sleutelfiguren. Ze geeft aan hoe het beleid probeert om de spanningen en contradicties in verband met de drugproblematiek in de Engels gevangenissen te verminderen en te controleren.

9 *Federale Regering. (2001). Beleidsnota van de Federale Regering in verband met de drugproblematiek. Deze federale drugsnota werd weliswaar gebaseerd op de aanbevelingen van de parlementaire onderzoekscommissie drugs 1997 waarin reeds gesproken werd over de drugproblematiek in de Belgische gevangenissen.*

10 *Gemeenschappelijke verklaring van de Interministeriële Conferentie Drugs, 2010. Brussel: Permanente Coördinatie Algemene Cel Drugsbeleid.*

11 *Het principe van de gelijkwaardigheid van de zorg houdt in dat personen in detentie recht hebben op een kwaliteitsvolle gezondheidszorg, die gelijkwaardig is aan deze in de vrije samenleving (zie onder meer Reflectiegroep zorg en detentie, Memorandum 'Naar een volwaardige gezondheidszorg voor gedetineerden en geïnterneerden in België', 2014, Brussel).*

“Controle moet er zijn, zeker ten aanzien van bezoekers, aangezien het een signaalfunctie is, men moet de regels volgen die er zijn. Maar wil je effectief druggebruik reduceren ten aanzien van gedetineerden, moeten de controles leiden tot toeleiding naar de hulpverlening. Dit gebeurt nog te weinig. Er zijn substitutiebehandelingen, en dat is enkel voor heroïnomanen en niet voor anderen” (R6, 2014).

Randvoorwaarden voor de toekomst van het Belgisch penitentiair drugsbeleid

Het Belgisch penitentiair drugsbeleid heeft volgens alle respondenten een evolutie ondergaan van een beleid dat enkel de onthouding als doelstelling had, naar een beleid dat de druggebruikende gedetineerde in eerste orde als patiënt beschouwt.

Er wordt tijdens de interviews gepolst naar randvoorwaarden die de respondenten essentieel vinden om het Belgisch penitentiair drugsbeleid in de toekomst verder uit te bouwen, en welke aspecten zij zouden veranderen. Een centrale vaststelling is dat de meeste respondenten de mening zijn toegedaan dat het penitentiair drugbeleid onder de bevoegdheid van de FOD Volksgezondheid zou moeten vallen in plaats van onder de bevoegdheid van de FOD Justitie.

“Zolang de dienst gezondheidszorg bij de gevangenis bij DG EPI blijft, zal er niks veranderen” (R1, 2014).

Er blijkt een grote consensus te bestaan over de noodzaak een gezondheidsdienst te creëren die onafhankelijk van justitie kan werken. Slechts één respondent deelt deze mening niet. De verantwoordelijkheid voor het uitbouwen en het uitvoeren van het Belgisch penitentiair drugsbeleid zou dan nog steeds liggen bij de Dienst Gezondheidszorg bij de gevangenis, maar deze dienst zou niet langer deel uitmaken van DG EPI, maar zou toegevoegd worden aan de FOD Volksgezondheid. Hiertoe zou een samenwerkingsakkoord moeten gesloten worden tussen de FOD Justitie en de FOD Volksgezondheid waarbij duidelijke afspraken worden gemaakt over de bevoegdheidsverdeling. Deze onafhankelijke gezondheidsdienst zou moeten beschikken over voldoende medisch personeel en zou dagelijks kunnen analyseren hoe de toestand is in de Belgische gevangenis op het vlak van de drugproblematiek en van de penitentiaire gezondheidszorg.

“Dat is de enige manier. Als het vanuit Justitie moet komen, geraken we er niet uit” (R2, 2014).

Eén respondent wil nog diepgaandere wijzigingen aanbrengen in de toekomst en een gezondheidsraad oprichten binnen de FOD Volksgezondheid waarin het Belgisch penitentiair drugsbeleid wordt vormgegeven. Dit zou een geïntegreerd orgaan zijn, waarin alle betrokken partijen op hun rechten en plichten wordt gewezen en waarin wordt toegezien dat alle partners de gelijkwaardigheid van zorg binnen de Belgische

gevangenis nastreven.

Een ander aspect dat in de toekomst aan verandering toe is volgens alle respondenten, is de fragmentering van de bestaande druggerelateerde initiatieven in de gevangenis. Volgens de respondenten dient gestreefd te worden naar een nationale implementatie van de bestaande, positief geëvalueerde, druggerelateerde hulpverleningsinitiatieven (zoals de drugvrije afdeling en het kortdurend drugprogramma in het penitentiair complex van Brugge), en dit in alle Belgische gevangenis.

Hierbij sluit de opmerking van verschillende respondenten aan dat het financieel en organisatorisch draaiend houden van een project binnen DG EPI in het kader van het penitentiair drugsbeleid, moeilijk is. Opnieuw wordt gepleit voor een apart orgaan, een aparte cel, die kan zorgen voor een uniforme organisatie van het Belgisch penitentiair drugsbeleid. Om dit te kunnen uitbouwen in de toekomst is echter een aangepast budget en constante financiële ondersteuning nodig, voldoende personeelsleden en de politieke wil om dit soort orgaan op poten te zetten.

In de toekomst dient het schrijnende gebrek aan budget om aan drughulpverlening te kunnen doen, en een drugbeleid uit te bouwen, bestreden te worden. Over de nood aan financiële middelen zijn alle respondenten het volmondig eens. Hierbij dient ook de noodzaak aan meer ideologische en budgettaire steun in de toekomst voor de uitbouw van dit beleid, zowel door DG EPI als door de Belgische politiek, vermeld te worden. Twee respondenten menen dat die steun er automatisch toe zal leiden dat een budget ter beschikking zal komen waardoor een kwaliteitsvolle installatie van het Belgisch penitentiair drugsbeleid kan vormgegeven worden.

“Elk budget, elke beleidslijn komt van de politiek. Het politiek beleid komt van de kabinetten. Er moet dus ook politieke wil zijn. Op dit moment wordt er volgens mij enkel op korte termijn gekeken, en niet op lange termijn. DG EPI is iets politieks, maar wij moeten het wel volgen” (R3, 2014).

Hoewel de druggebruikende gedetineerde meer en meer als patiënt beschouwd wordt, pleit een sleutelfiguur voor het nog meer bespreekbaar maken van een drugsproblematiek binnen de Belgische gevangenis. Daarom pleit de respondent voor het inzetten op het creëren van een positieve sfeer, een sfeer waarbij ook het gevangenispersoneel voor de gedetineerden toegankelijker wordt. De respondent is er zich van bewust dat het laten ontstaan van een positieve sfeer geduld vraagt en ook personeelsleden vraagt die tijd kunnen vrijmaken voor de gedetineerde.

“Creëer een ambiance die een beetje positiever is, en maak mensen toegankelijk zodat mensen kunnen komen praten, en er tijd voor nemen. Er kan nu niemand tijd voor nemen” (R2, 2014).

Een laatste randvoorwaarde die voor de toekomst wordt aangebracht is het opnieuw opwaarderen van de functie van de regionaal drugcoördinatoren (die de opdracht hebben om de ontwikkeling van het penitentiair drugbeleid te ondersteunen en te stimuleren). Er bestaat nu immers grote onduidelijkheid over het voortbestaan van deze functie en de eventueel toekomstige invulling daarvan¹².

“Er waren twee regionale drugcoördinatoren aangesteld om dit te volbrengen, maar aangezien deze twee functies zijn ingetrokken, is er veel minder werk dat verzet kan worden. Nu deze steun voor de regionaal drugcoördinatoren voor een groot stuk wegvalt, kom je op een punt dat alles stilstaat en zelfs achteruit gaat” (R6, 2014).

Aan ideeën over randvoorwaarden om het Belgisch penitentiair drugsbeleid verder kwalitatief uit te bouwen, hebben de sleutelfiguren duidelijk geen gebrek. Wanneer men echter vraagt naar hun visie op de toekomst, zien de respondenten vooral bedreigingen. Zij stellen duidelijk dat het nefast is dat de drugproblematiek in de Belgische gevangenissen ondergesneeuwd raakt door het gebrek aan communicatie over het thema waardoor het lijkt dat de problematiek niet meer hoog op de politieke prioriteitenlijst prijkt.

“Een bedreiging voor het Belgisch penitentiair drugsbeleid is dan ook dat het blijft evolueren zoals het nu doet. Afglijden naar minder personeel, minder budget en minder kwaliteit” (R1, 2014).

Tijdens de verwerking van de interviews wordt duidelijk dat de respondenten, waarvan verondersteld wordt dat zij een eenduidige visie kunnen uitdragen over de ontwikkeling en de toekomstige vorm van het Belgisch penitentiair drugsbeleid, onderling afwijkende meningen en toekomstbeelden hebben over de toekomst van het Belgisch penitentiair drugsbeleid. Zo stelt één respondent dat afbouw het enige doel van substitutiebehandelingen kan zijn, terwijl de andere respondenten er net voor pleiten om voldoende onderhoudsbehandelingen te voorzien in alle gevangenissen. Een tweede illustratie hiervan is het investeren in preventief en educatief materiaal. Twee respondenten stellen dat dit niet nuttig is. Hun redenen achter deze stellingen zijn echter uiteenlopend:

“Je kan toch niet elke gedetineerde een les over drugs geven. Het is toch vaak preken tegen een muur” (R3, 2014).

“We hadden een heel preventief plan. We gingen een soort cursussen geven, modules in gevangenissen, zodat een transfer geen invloed had. Dat lag klaar, maar 3 jaar later was het geld er nog niet” (R1, 2014).

Besluit en aanbevelingen

Uit interviews met huidige en voormalige sleutelfiguren behorend tot de top van de centrale administratie van het Belgisch penitentiair drugsbeleid blijkt dat, ondanks de focus van het onderzoek op de toekomst, de geïnterviewde sleutelfiguren ook focussen op knelpunten en bedreigingen voor het Belgisch penitentiair drugbeleid. De drugsproblematiek in de Belgische gevangenissen staat naar hun inschatting niet langer bovenaan de prioriteitenlijst. De functie die in het leven geroepen was om het penitentiair drugsbeleid vorm te geven, de regionaal drugcoördinator, is teruggeschroefd en bestaat vooral nog op papier. In de praktijk zijn beide personen gevangenisdirecteur geworden¹³.

Uit de interviews blijkt dat de sleutelfiguren geen volledige tabula rasa willen maken met het huidig Belgisch penitentiair drugsbeleid. Zo willen ze de klassieke vier pijlers (preventie, schadebeperking, drughulpverlening, en sanctionering en controle) behouden en geven ze aan dat de goede punten van het huidig drugsbeleid zeker in stand dienen gehouden te worden.

Volgens iedere geïnterviewde sleutelfiguur staat het Belgisch penitentiair drugsbeleid onder druk. Zowel de penitentiaire gezondheidszorg in het algemeen, als de uitbouw of het in stand houden van het penitentiair drugsbeleid in de Belgische gevangenissen wordt op een laag pitje gezet. Het tekort aan budget voor het penitentiair drugsbeleid, onder meer als gevolg van het Belgische besparingsklimaat, zorgt voor een tekort aan financiële middelen en een tekort aan (medisch) personeel¹⁴.

Wat voor de respondenten in de toekomst essentieel is, is het ontwikkelen van een langetermijnvisie. Deze visie ontbreekt volgens hen. Een herwaardering van de functie van de regionaal drugcoördinatoren, met de nodige steun van zowel de penitentiaire administratie als de Belgische politiek, is daartoe een belangrijke stap. Ook de reflectiegroep ‘zorg en detentie’ pleitte in de zomer van 2014 voor “het opnieuw aanzwengelen van een globaal en geïntegreerd drugbeleid binnen de penitentiaire inrichtingen, in samenwerking met externe (gespecialiseerde) diensten. (...) Deze aanpak omvat de volgende pijlers: visieontwikkeling en stimuleren van onderzoek; regelgeving en procedures; preventie, gezondheidspromotie en schadebeperking; begeleiding en hulpverlening tijdens en na de detentie; vorming van zorgverleners en personeel van de gevangenis; evalueren van projecten en ontwikkeling van nieuwe initiatieven.”

12 L. Favril & F. Vander Laenen, o.c.

13 L. Favril & F. Vander Laenen, o.c.

14 F. Van Mol, *De gezondheidszorg in de Belgische gevangenissen, 2013, niet gepubliceerd.*

Artikel

Het idee om een penitentiaire onafhankelijke gezondheidsdienst te creëren, onder de bevoegdheid van de FOD Volksgezondheid, krijgt veel bijval. Deze dienst zou ervoor kunnen zorgen dat in de toekomst een uniforme, kwaliteitsvolle organisatie en uitwerking van het Belgisch penitentiair drugsbeleid op poten wordt gezet. Uiteraard wordt het hier opnieuw duidelijk dat, om in de toekomst een volwaardig Belgisch penitentiair drugsbeleid op poten te zetten, er financiële, materiële en ideologische steun dient te komen vanuit DG EPI en de Belgische politiek.

Cruciaal is het om aan te bevelen dat de functie van de Vlaamse en Waalse regionaal drugscoördinator opnieuw opgewaardeerd wordt. Het is o.i. niet opportuun dat degenen wiens taak het is om het Belgisch penitentiair drugsbeleid vorm te geven, deze taak dienen te combineren met een functie van gevangenisdirecteur. Zowel de gedetineerden als de personeelsleden verdienen professionals die hier dag in dag uit hun volledige aandacht aan kunnen besteden.

Tijdens dit onderzoek werden enkel sleutelfiguren bevestigd over het Belgisch penitentiair drugsbeleid. Een uitbreiding van dit onderzoek naar andere personeelsleden van DG EPI is aan te bevelen, om zo een completer beeld te krijgen. Daarnaast richt dit artikel zich enkel op de problematiek van

het misbruik van illegale middelen binnen de Belgische gevangenissen. Verder onderzoek is echter aangewezen, naar, bijvoorbeeld, de problematiek van het misbruik van (voorgeschreven) medicatie.

Uit de interviews blijkt dat de huidige en voormalige topambtenaren het heersende penitentiair drugsbeleid op verschillende manieren interpreteren. Dit is enerzijds voor de hand liggend, aangezien deze personen niet allen dezelfde opleiding en professionele carrière hebben doorlopen. Anderzijds kan deze vaststelling toch een heikel punt worden, als deze verschillende visies in de weg komen te staan van de implementatie en de interpretatie van het huidig en toekomstig Belgisch penitentiair drugsbeleid.

In de toekomst is het aan de sleutelfiguren en beleidsmakers om de neuzen in dezelfde richting te krijgen. Hierbij willen wij zeker niet voorbij gaan aan de persoonlijke beleidsmatige insteek van individuen, maar pleiten wij eerder voor een duidelijke dialoog tussen deze mensen. Het zijn zij immers die het beleid dienen uit te dragen naar zowel DG EPI als naar de lokale gevangenissen.

'Never waste a good crisis': het Justitieplan over de (uitvoering van de) straf

Tom Daems*

Op 18 maart 2015 lanceerde minister van Justitie Koen Geens zijn Justitieplan¹. Het 135 pagina's tellende document werd – vergezeld van een animatiefilm en website – vakkundig de wereld ingestuurd. Het plan stelt vier wetsontwerpen in het vooruitzicht. Daarna is het de beurt aan een grondige herziening van de basiswetgeving, m.i.v. nieuwe wetboeken van strafrecht en strafvordering. Tegen de zomer van 2015 wil de minister de basisopties voor deze hervormingen aan de regering voorleggen. In deze bijdrage belichten we enkele voorstellen uit het Justitieplan die betrekking hebben op de (uitvoering van de) straf. Deze zijn vooral terug te vinden in het derde hoofdstuk van het plan. In het eerste luik van de bijdrage vatten we een aantal van de hervormingsvoorstellen samen. In het tweede luik geven we een commentaar bij een aantal van de voorstellen.

1. Het Justitieplan over de (uitvoering van de) straf: een overzicht

Het Justitieplan wordt voorgesteld als de tweede etappe in een hervormingsproces in drie bedrijven. Hiervoor wordt de metafoor van de 'hink-stap-sprong' gehanteerd. Nadat tijdens de vorige legislatuur het gerechtelijk landschap werd hertekend (de 'hink') wil het Justitieplan (de 'stap') de hervormingen verderzetten door de zgn. 'back office' van justitie onder handen te nemen: '*... dit is alles wat betrekking heeft op het functioneren van justitie, wat zich achter de schermen afspeelt, of onder de motorkap. Het gaat in*

*hoofdzaak over het verbeteren van de organisatorische, formele en structurele aspecten, die voorafgaan aan de inhoud en de toepassing van de materiële rechtsregels*². Er wordt daarbij ook gehoopt dat het plan op korte termijn een gunstige impact zal hebben op werklust, efficiëntie en de betaalbaarheid van justitie³. De afsluitende stap (de 'sprong') in het hervormingsproces betreft de zgn. 'front office': het gaat hierbij om fundamentele hervormingen van de basiswetgeving, waaronder dus ook nieuwe wetboeken van strafrecht en strafvordering.

Dé rode draad die doorheen het plan loopt, is deze van de kerntaken van justitie. Een eenvoudige zoekactie op het trefwoord 'kern' levert 37 'hits' op: justitie moet zich terugplooiën op zijn zogenaamde 'kerntaken' en zich focussen op de 'essentie'. De uitdaging is om een betere justitie te verschaffen met minder middelen, zo lezen we in het plan⁴. De minister wil op zoek gaan naar een juist evenwicht tussen de betaalbaarheid van justitie en haar kwaliteit. De budgettaire situatie is hier niet vreemd aan: in de inleiding en ook elders lezen we dat we de totstandkoming van het plan moeten begrijpen tegen de achtergrond van de besparingen die in de periode 2015- 2019 moeten worden gerealiseerd. 'Dit Justitieplan kan niet worden los gezien van de noodzakelijke besparingen en van de begrotingsopmaak en –controle', zo klinkt het op bladzijde 9.

Het plan bestaat uit vier ruime hoofdstukken. Deze behandelen achtereenvolgens een aantal cijfergegevens over justitie (hoofdstuk 1), de burgerlijke rechtspleging (hoofdstuk 2), strafrecht, strafprocedure en strafuitvoering (hoofdstuk 3) en het efficiënte functioneren van de justitiediensten (hoofdstuk 4). Aan het einde van het plan krijgt de lezer een gedetailleerde tabel voorgeschoteld, waarin wordt aangegeven welke onderdelen in welke

* Tom Daems is hoofddocent criminologie, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven. Tom.Daems@law.kuleuven.be

1 Minister van Justitie, Het Justitieplan: Een efficiëntere Justitie voor meer rechtvaardigheid. Brussel: FOD Justitie. Het Justitieplan is terug te vinden op: <http://www.koengeens.be/justitieplan> en http://justitie.belgium.be/nl/binaries/Plan%20justitie_18maart_NL_tcm265-264636.pdf. Het Justitieplan werd eveneens als bijlage toegevoegd aan het verslag van de bespreking van het plan in de Commissie voor de Justitie van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (17 april 2015). Zie 'Bespreking van het Justitieplan. Verslag namens de Commissie voor de Justitie uitgebracht door de heer Christian Brotcorne', Kamer 2014-15, DOC 54 1019/001. Een eerder (beknopter) commentaar bij het plan verscheen als T. Daems, 'Naar de kern van de straf?', *De Juristenkrant*, 2015, afl. 307 (8 april), 11. Een aantal elementen uit dit eerder commentaar wordt hier hernomen en verder uitgewerkt.

2 Justitieplan, p. 9.

3 Justitieplan, p. 10.

4 Justitieplan, p. 9.

wetsontwerpen aan bod zouden moeten komen, en in welke mate de voorstellen geruggesteund worden door het federale regeerakkoord van 9 oktober 2014.

Alvorens we de voorstellen uit hoofdstuk 3 bespreken, staan we even stil bij het eerste hoofdstuk. In dit hoofdstuk, dat een aantal cijfergegevens over justitie oplist en becommentarieert, wordt immers ook aandacht besteed aan de kostprijs van detentie. Op 16 februari 2015 werden er 11.501 gedetineerden geteld. Wanneer dit aantal wordt afgezet tegen het totale budget van het Directoraat-Generaal Penitentiare Inrichtingen (558,02 miljoen euro), dan kan, zo lezen we, '... kort door de bocht gesteld worden dat een gedetineerde in totaal gemiddeld 48.519 euro / jaar kost'⁵. Dit komt omgerekend neer op zo'n 133 euro per dag, exclusief een reeks uitgaven die intussen niet langer federaal worden gedragen, zoals hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Er wordt ook even stil gestaan bij het aantal geïnterneerden in detentie (1059 begin 2015) en vooral bij de grote groep voorlopig gehechten (zo'n 36%). De maatregelen die door de minister worden voorgesteld, richten zich vooral op deze laatste groep (zie verder).

Wat staat er te lezen in hoofdstuk 3? Dit hoofdstuk kreeg de (ietwat misleidende) titel 'Efficiënte aanpak van criminaliteit en onveiligheid'⁶. Het hoofdstuk valt uiteen in vijf onderdelen en wordt voorafgegaan door een aantal algemene beschouwingen, onder de titel 'De kerntaak van strafrecht, strafvordering en strafuitvoering'.

*'Een nieuwe visie op een strafrechtelijk veiligheids- en handhavingsbeleid binnen de samenleving moet tegen het einde van de legislatuur uitmonden in een modern wetboek van strafrecht, een nieuw wetboek van strafvordering en al eerder in een geïntegreerd pakket van wetgeving inzake strafuitvoering en internering. In dit plan wordt enkel besproken wat in voorbereiding moet geschieden, en wat in afwachting al kan gebeuren, tegen de achtergrond van de kerntaken van de klassieke actoren van het strafrecht'*⁷

In de inleidende beschouwingen bij hoofdstuk drie wordt gesteld dat het strafrecht de afgelopen vijftig jaar een exponentiële groei heeft gekend. Een fundamentele denkoefening over het strafrecht dringt zich op, zo lezen we, '... waarbij het strafrecht zijn juiste plaats toegewezen krijgt in het geheel van normhandhavende mechanismen'⁸. Enkel strafwaardige gedragingen zouden voor de strafrechter mogen worden gebracht. Het uiteindelijke doel is het terugdringen van het aantal strafbepalingen in het

geplande nieuwe wetboek van strafrecht - en dit aan de hand van een taxatie-instrument dat de huidige strafbaarstellingen kritisch tegen het licht zal dienen te houden. Dit wordt verder uitgewerkt in het eerste onderdeel van hoofdstuk drie 'Strafrecht: de misdrijven en hun bestraffing'. Hier wordt onder meer aandacht besteed aan de vraag 'Wat moet gestraft worden?'

*'Het aantal strafbepalingen wordt verminderd en vereenvoudigd. Alleen de inbreuken die écht strafwaardig worden beschouwd omdat de door het misdrijf geschonden belangen dermate fundamenteel zijn voor het algemeen belang en omdat voor de slachtoffers herstel niet mogelijk is via andere wegen, komen nog voor de strafrechter. Zo wordt het strafrecht tot haar kerntaak teruggebracht, namelijk de bestraffing van de ernstige inbreuken. Andere onwenselijke gedragingen worden administratief of waar mogelijk zelfs zuiver burgerrechtelijk afgehandeld'*⁹

Het hierboven vermelde taxatie-instrument zou midden 2015 ontwikkeld worden. De globale doorlichtingsoefening zou in 2015 nog worden opgestart. Deze opdracht zal toevertrouwd worden aan een zgn. multidisciplinaire klankbordcommissie. Wat de straffen betreft, lijkt de minister de uitbouw van de niet-vrijheidsberovende straffen te willen stimuleren. Korte vrijheidsstraffen (onder de 1 jaar) worden herzien en er wordt ingezet op andere (al dan niet nieuwe) straffen, m.n.: probatie als autonome straf (de wet van 10 april 2014 treedt in werking op 1 december 2015); elektronisch toezicht als afzonderlijke hoofdstraf (de bestaande wet van 7 februari 2014 zal gerepareerd worden waarna ook deze in werking zal worden gesteld, met als streefdoel einde 2015); invoering van de bijzondere verbeurdverklaring als afzonderlijke hoofdstraf; en tot slot zal er onderzocht worden of de verwijdering van het grondgebied voor wie niet over de Belgische nationaliteit beschikt, een autonome straf kan worden. Er wordt ook voorgesteld om het uitstel uit te breiden: dit zou ook mogelijk moeten worden voor wie reeds voorheen werd veroordeeld tot een hoofdgevangenisstraf van maximum 3 jaar (thans: tot 12 maanden). Verder moet het openbaar ministerie over meer mogelijkheden kunnen beschikken om te beslissen tot een buitengerechtelijke of alternatieve afhandeling. Waar nodig zullen ook de richtlijnen van het strafrechtelijk beleid worden herzien en aangepast '... in de filosofie van een reductie van het strafrecht'¹⁰.

In het tweede onderdeel van hoofdstuk 3 ('De strafuitvoering: de vrijheidsstraffen en de externe rechtspositie van veroordeelde gedetineerden')

⁵ Justitieplan, p. 15. Op p. 69 worden ietwat andere cijfers gehanteerd waardoor de gemiddelde kostprijs aldaar uitkomt op 49.048 euro/jaar.

⁶ De titel is misleidend omdat het hoofdstuk vooral ingaat op de hervorming van het strafrecht, de strafprocedure en de strafuitvoering. De bestrijding van criminaliteit en onveiligheid wordt hier slechts in beperkte mate behandeld, m.n. in het vierde onderdeel 'Een efficiënt en effectief integraal veiligheidsbeleid'; dat we in deze bijdrage buiten beschouwing laten.

⁷ Justitieplan, p. 39.

⁸ Justitieplan, p. 40.

⁹ Justitieplan, p. 41.

¹⁰ Justitieplan, p. 44.

wordt een grondige herziening van de wetgeving rond de externe rechtspositie aangekondigd. Onder de titel 'Modernisering van de externe rechtspositie van gedetineerden' stelt het Justitieplan dat de strafuitvoeringsrechtbanken in principe geen rol meer zullen vervullen bij de toekenning van strafuitvoeringsmodaliteiten (beperkte detentie en elektronisch toezicht) of een invrijheidstelling voor gestraften tot en met vijf jaar. In dergelijke dossiers zou invrijheidstelling gebeuren op grond van in de wet bepaalde criteria en het naleven van voorwaarden tijdens de proefperiode. De vrijstelling gebeurt in deze gevallen dus in principe automatisch indien de wettelijke voorwaarden zijn vervuld. Het openbaar ministerie zou wel over de mogelijkheid beschikken om de zaak toch voor te leggen aan de strafuitvoeringsrechtbank. Voor veroordeelden met straffen boven vijf jaar beslist de strafuitvoeringsrechtbank, zoals dit thans het geval is voor dossiers van plus drie jaar. Bij een veroordeling voor zeer zware misdrijven kan een beveiligingsperiode worden opgelegd. Verder wordt voorgesteld om een duidelijk onderscheid te maken tussen veroordeelden met en zonder recht op verblijf. Wie geen recht heeft op verblijf, moet sneller en effectiever van het grondgebied verwijderd worden, zo klinkt het in het Justitieplan.

Eveneens opmerkelijk zijn de voorstellen om de tijdsvoorwaarden te herzien. Het onderscheid tussen primaire straffen en straffen uitgesproken in staat van herhaling zou afgeschaft worden. In plaats van de aloude breuken van eenderde en tweederde zou voortaan van elke veroordeelde verwacht worden dat zij of hij de helft van de straf uitzit. Veroordeelden met een straf totaal tot en met vijf jaar komen dan in principe automatisch vrij na uitboeting van de helft van hun straf. Bij veroordeelden met een straf totaal van meer dan vijf jaar kan de strafuitvoeringsrechtbank tot voorwaardelijke invrijheidstelling beslissen na de helft van de straf dan wel na vijftien jaar (bij levenslang gestraften) of na uitboeting van de beveiligingsperiode. Voor veroordeelden zonder recht op verblijf (het zou om bijna een kwart van de gevangenen gaan) zou voorzien worden in een voorlopige invrijheidstelling met als belangrijkste voorwaarde het verbod op terugkeer naar België. Gelet op het objectief om de gevangenispopulatie terug te dringen (zie verder), is het ook relevant om even stil te staan bij de plannen m.b.t. de voorlopige hechtenis. Eerder wezen we er al op dat het hoge percentage voorlopig gehechten (36% van de gevangenispopulatie) een doorn in het oog is van de minister van Justitie. Op dit vlak valt vooral de

prominente rol voor het elektronisch toezicht op. Er zou een begrenzing komen in de tijd van de totale duur van de voorlopige hechtenis. Volgens het Justitieplan zou er bij feiten waarvoor de verdachte een correctionele hoofdgevangenisstraf van één jaar tot en met drie jaar riskeert, enkel sprake kunnen zijn van voorlopige hechtenis onder elektronisch toezicht. Bij straffen van meer dan drie jaar tot en met vijf jaar zou de maximumtermijn van de voorlopige hechtenis in de tijd worden beperkt (bv. tot vier maanden), waarna de verdere uitvoering enkel nog zou kunnen onder elektronisch toezicht. Bij straffen boven de vijf jaar zou na zes maanden voorlopige hechtenis een bijzondere motiveringsplicht opgelegd worden wanneer geopteerd wordt om de verdere uitvoering niet onder elektronisch toezicht te laten plaatsgrijpen.

Het laatste luik van hoofdstuk 3 ('Penitentiair beleid en beleid betreffende geïnterneerden'¹¹) besteedt onder meer aandacht aan de gevangenisoverbevolking. Deze staat een menswaardige behandeling in de weg en kost handenvol geld. Er moet daarom, zo wordt gesteld, '*... dringend rationeler omgegaan worden met de vrijheidsberovingen van voorlopig gehechten, veroordeelden en geïnterneerden*'¹². Opmerkelijk daarbij is dat gestreefd zal worden naar de terugdringing van de gevangenispopulatie. Het streefdoel, zo lezen we in het Justitieplan, is om de gevangenispopulatie duurzaam onder de 10.000 gedetineerden te brengen¹³. Dit zou een vermindering met 1000 à 1500 gedetineerden impliceren. Aan het einde van het hoofdstuk wordt zelfs gesteld dat het cijfer van 8.000 binnen handbereik ligt:

*'Door de strafrechtelijke reactie voor te behouden voor de meest ernstige feiten en een grotere diversifiëring in de bestraffing in te voeren, wordt de gevangenisstraf effectief herleid tot het ultieme antwoord op crimineel gedrag, wanneer andere maatregelen, punitief of resocialiserend, niet helpen. Deze ingrepen zorgen er ook voor dat de beperkte gevangenis capaciteit effectief wordt benut en de detentieomstandigheden gevoelig verbeteren, mede omdat de overbevolking wordt afgebouwd: (i) een zuiniger beleid inzake voorlopige hechtenis, (ii) een meer aangepaste strafuitvoering, (iii) het duurzaam overbrengen van de geïnterneerden naar gespecialiseerde inrichtingen alsook (iv) specifieke maatregelen voor verdachten zonder verblijfsrecht zouden het aantal gedetineerden (waaronder ongeveer 1000 geïnterneerden) duurzaam beneden 10000, en wellicht van 11000 tot ongeveer 8000 moeten kunnen brengen'*¹⁴

Over de verdere inwerkingtreding van de basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden van 12 januari 2005 is het Justitieplan dubbelzinnig. Enerzijds lijkt het alsof binnen deze legislatuur, na

11 Het vierde onderdeel van hoofdstuk 3 'Een efficiënt en effectief integraal veiligheidsbeleid' behandelen we niet in deze bijdrage (cf noot 6).

12 Justitieplan, p. 69.

13 Justitieplan, p. 69.

14 Justitieplan, p. 79.

het aanbrengen van een aantal aanpassingen, naar een volledige inwerkingtreding wordt gestreefd. Op pagina 70 lezen we immers het volgende: *'Enkele cruciale hoofdstukken zijn nog niet in werking getreden ... De volledige inwerkingtreding van deze wet, na het aanbrengen van enkele wijzigingen, laat toe aan gedetineerden een volledig wettelijk kader te bieden dat hun rechten en plichten in de inrichting bepaalt'*. Er wordt daarbij in het bijzonder gewezen op de inwerkingstelling van de artikelen die betrekking hebben op de gezondheidszorg voor gedetineerden (art. 87 – 99), detentieplanning (art. 35 – 40) en de aanpassing van de artikelen die betrekking hebben op het onafhankelijk toezicht (art. 21 – 31) (opdat de toezichtsorganen verbonden worden aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers), zodat ook deze laatste in werking kunnen treden. Maar anderzijds blijft het Justitieplan bijzonder vaag over de toekomst van het klachtenrecht (art. 147 – 166): *'Er wordt overwogen om het formele klachtenrecht van gedetineerden in te voeren ... Na grondige studie en advies van de Centrale Raad en de commissies kan worden overwogen om het klachtenrecht in te voeren.'*¹⁵

Wat lezen we in het Justitieplan over de interneringsproblematiek? De nieuwe interneringswet van 5 mei 2014 zal aangepast worden alvorens deze in werking treedt. Er zou ook werk gemaakt worden van een aparte rechtspositieregeling voor geïnterneerden. Op vlak van de zorgverlening stelt het Justitieplan dat verder gewerkt wordt aan de uitbouw van een forensisch psychiatrisch zorgnetwerk, het wegwerken van de ontbrekende schakels in het bestaande netwerk, en de oprichting van een gespecialiseerd centrum voor observatie en diagnosestelling.

2. Een commentaar bij enkele van de voorstellen

Een eerste bedenking bij dit Justitieplan¹⁶: eindelijk is er nog eens een plan met ruimschoots aandacht voor de (uitvoering van de) straf. Sinds de oriëntatienota Strafbeleid en gevangenisbeleid (juni 1996) van Stefaan De Clerck en het Federaal veiligheids- en detentieplan (juni 2000) van Marc Verwilghen is het lange tijd armoe troef geweest op dit terrein. Met uitzondering van de nota Straf- en strafuitvoeringsbeleid (februari 2010) van (opnieuw) Stefaan De Clerck, die door de regeringscrisis van april 2010 wat in de vergetelheid is beland, en de jaarlijks terugkerende beleidsnota's Justitie moesten we ons lange tijd tevreden stellen met het weinig begeesterende Masterplan 2008 – 2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Dit plan - dat oorspronkelijk in

april 2008 door Jo Vandeurzen werd gelanceerd en op latere tijdstippen in bis- en tris-edities nog werd uitgebreid tot 2016 en verder - was eigenlijk een korte (pers)nota waarmee het debat over de strafuitvoering en de uitvoering van door het parlement gestemde wetten voor onbepaalde tijd in de koelkast belandden: bijkomende celcapaciteit gold voortaan als conditio sine qua non voor de verderzetting en voltooiing van de eerder ingezette hervormingen.

Ook vandaag is het cellentekort nog steeds niet weggewerkt, maar dit vormt niet langer de kern van het probleem, zo lijkt het. Het cellentekort wordt immers hertaald naar een gedetineerdenoverschot: de detentiepoulatie moet duurzaam onder de 10.000 gedetineerden gebracht worden. Er wordt daarbij zelfs het cijfer 8.000 in de mond genomen, zoals we hierboven al hebben aangestipt. Waarom deze reductionistische koers? De minister heeft geen hoge pet op van de vrijheidsstraf. In het Justitieplan wordt verwezen naar de vrijheidsstraf als *'de meest punitieve en sociaal ontregelende straf, die de beoogde herintegratie van de veroordeelde het meest bemoeilijkt'*. En nog: het gaat om een *'erg dure en weinig effectieve vorm van bestraffing'*¹⁷. Dit is ongetwijfeld correct - en het is goed dat de minister dit nog eens in herinnering brengt - maar het zijn toch ook vooral budgettaire kopzorgen die de nieuwbakken reductionistische koers inluiden. Zoals hierboven al aangehaald, wordt dit ook niet onder stoelen of banken gestoken in het Justitieplan. Het terugdringen van de gevangenispopulatie met 1000 à 1500 gedetineerden zou - bij een jaarlijkse kostprijs van zo'n 50.000 euro per gedetineerde (zie boven) - immers een besparing van 50 à 75 miljoen euro kunnen opleveren. Daarmee zou de besparingsinspanning van 124 miljoen, die normaliter in 2015 gerealiseerd moest worden, al een heel eind opgeschoten zijn.

Los van de vraag of het financiële dan wel andere overwegingen zijn die de doorslag hebben gegeven voor de koerswijziging, valt het toe te juichen dat de plaats van de vrijheidsberovende straf in het sanctiepakket opnieuw ter discussie wordt gesteld. Door de huidige omvang van de gevangenispopulatie te benaderen in termen van een gedetineerdenoverschot i.p.v. een cellentekort distantieert dit Justitieplan zich impliciet van de opvattingen ter zake in het Masterplan 2008 – 2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden: hier werd de stijgende gevangenispopulatie veeleer aanzien als een natuurfenomeen waarop beleidsmakers weinig of geen greep hebben en waarbij bijbouwen de enig mogelijke optie leek¹⁸.

¹⁵ Justitieplan, p. 73.

¹⁶ Ik herneem en herwerk hier een aantal elementen uit: T. Daems, 'Naar de kern van de straf?', *De Juristenkrant*, 2015, afl. 307 (8 april), 11.

¹⁷ Justitieplan, p. 43.

¹⁸ T. Daems, 'Baksteen in de maag, steengruis in de nieren. De beleidsnota Justitie en het Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden', *Panopticon*, 2008, 29(4), 67-79.

Artikel

Door het cijfer van 10.000 (of 8.000) gedetineerden op nationaal niveau op deze wijze als streefcijfer naar voor te schuiven, sluit het Justitieplan opnieuw aan bij de idee dat de omvang van de detentiepopulatie een maakbaar gegeven is. In dit kader zou uiteraard ook het vraagstuk over de vaststelling van een maximumcapaciteit op instellingsniveau, zoals dit oorspronkelijk was voorzien in de voorstellen van de Commissie basiswet gevangeniswezen, opnieuw op de agenda mogen komen.

Hoe die reductie realiseren? Het effect van de afschaffing van korte gevangenisstraffen tot één jaar zal wellicht verwaarloosbaar zijn: straffen tot vier maanden worden thans sowieso niet uitgevoerd en heel wat straffen tot drie jaar worden nu reeds omgezet naar elektronisch toezicht. De ingreep valt vooral vanuit rechtsstatelijk oogpunt toe te juichen: het zou een einde maken aan de wijze waarop de uitvoerende macht jarenlang eigenhandig korte straffen heeft ingekort en omgezet om het hoofd te bieden aan de overbevolking in de gevangenissen. Belangrijker zijn de verdere uitbouw van de niet-vrijheidsberovende straffen en de uitbreiding van het uitstel, de geplande hervormingen m.b.t. de voorlopige hechtenis en de hervormingen van de externe rechtspositie. Op vlak van de beoogde effecten van deze ingrepen is het Justitieplan echter te dun becijferd. De grootste winsten vallen bovendien eerder te rapen in de volgende fase (de zgn. 'sprong') van de geplande hervormingen, wanneer de herziening van het strafwetboek op tafel wordt gelegd.

Wat met de geplande herziening van de externe rechtspositie? De voorstellen op dit vlak zouden een oplossing kunnen bieden voor twee aan elkaar gerelateerde problemen: enerzijds het gegeven dat bijna tien jaar na datum de wet op de externe rechtspositie van 17 mei 2006 nog steeds niet in werking werd gesteld wat betreft het luik dat betrekking heeft op straffen tot en met drie jaar; en anderzijds, en daarmee samenhangend, het gegeven dat tot op heden de uitvoerende macht via ministeriële omzendbrieven blijft beslissen over niet-uitvoering, inkorting of omzetting van vrijheidsstraffen tot en met drie jaar. In het Justitieplan wordt er dus voor geopteerd om de bestaande regelgeving grondig te herzien eerder dan deze geheel in werking te stellen. Ook hier hoopt men, door de procedures te verlichten en de strafuitvoeringsrechtbanken te ontlasten van dossiers tot en met vijf jaar, efficiëntiewinsten te boeken. Hier stelt zich echter wel de vraag hoe één en ander in de praktijk zal worden gebracht. Zo zal de automatische invrijheidstelling na het uitboeten van de helft van de straf bij dossiers tot en

met vijf jaar gekoppeld worden aan voorwaarden die in de proefperiode nageleefd moeten worden. Maar hoe wordt de inhoud van de voorwaarden die betrekking hebben op de reclassering bepaald? Wat met de slachtoffergerichte voorwaarden? In het Justitieplan wordt gesteld dat op voorstel van de gevangenisdirecteur en / of het openbaar ministerie voorwaarden kunnen worden opgelegd. De veroordeelde zal moeten instemmen met die voorwaarden, zo niet komt hij niet vrij¹⁹. Dit maakt dat de gevangenisdirecteur en / of het openbaar ministerie in een dergelijk scenario een centrale rol komt te vervullen: de beoordeling van het dossier in het licht van de keuze en invulling van bijkomende voorwaarden gebeurt in dat geval immers niet (langer) door een multidisciplinaire strafuitvoeringsrechtbank. Is dit een wenselijke ontwikkeling? Bestaat hier niet het risico dat veroordeelden de voorwaarden 'automatisch' aanvaarden om te vermijden dat ze hun 'automatische' invrijheidstelling zouden mislopen? In zekere zin geldt hetzelfde voor elektronisch toezicht en beperkte detentie: minstens twaalf maanden voor de toelaatbaarheidsdatum voor invrijheidstelling zouden deze kunnen toegekend worden - en ook dit zou automatisch gebeuren. Is het ook in dergelijke dossiers niet aangewezen dat een onafhankelijke instantie, m.n. de strafuitvoeringsrechtbank, zich buigt over de elementen van het dossier?

Voor veroordeelden zonder recht op verblijf dreigt de gevangenis een louter bewarende functie te vervullen, indien de plannen gerealiseerd worden. In het Justitieplan wordt gesteld dat zij niet in aanmerking kunnen komen voor uitgaansvergunningen, penitentiair verlof, beperkte detentie of elektronisch toezicht. Dergelijke strafuitvoeringsmodaliteiten zijn immers '*...gericht op de herintegratie in de Belgische samenleving*²⁰, zo lezen we op pagina 50. Is dit niet wat kort door de bocht? Ten eerste hebben dergelijke strafuitvoeringsmodaliteiten ook andere finaliteiten dan re-integratie (bv. het onderhouden van familiale en andere relaties of het bijwonen van belangrijke (levens)gebeurtenissen zoals een geboorte of een begrafenis). Ten tweede wordt hier een ongelijkheid gecreëerd op basis van re-integratieperspectieven in de Belgische samenleving terwijl ook de strafuitvoering almaar Europeaniseert (en mondialiseert). Wat dat laatste betreft valt het op dat het Justitieplan vooral een nationaal plan is: er wordt weinig of geen aandacht besteed aan bv. ontwikkelingen op vlak van straf(uitvoering) op Europees niveau.

¹⁹ Justitieplan, p. 49.

²⁰ Justitieplan, p. 50.

Artikel

Wat de interne rechtspositie betreft, klinkt het hoopvol dat het Justitieplan belooft werk te maken van de verdere inwerkingtreding van de basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden. Ook positief is dat het toezichtstelsel zal herbekeken worden opdat de onafhankelijkheid beter gewaarborgd zal worden. Hopelijk zal daarbij ook de nodige aandacht uitgaan naar de ratificatie van het Optioneel Protocol bij het VN-antifolterverdrag en de aanwijzing of oprichting van het Nationaal Preventief Mechanisme. Het is echter zorgwekkend om vaststellen dat de kans reëel is dat de beklagcommissies nog steeds niet operationeel zullen zijn tegen het einde van deze legislatuur: in die zin is het toch wel opmerkelijk dat meer dan tien jaar na de stemming van de basiswet er nog grondig studiewerk moet verricht worden alvorens er 'overwogen' kan worden om het beklagrecht in te voeren.

Belooft het Justitieplan tot slot beterschap voor de geïnterneerden? Enerzijds wel door de aandacht die uitgaat naar het nieuwe wetgevende kader en de rechtspositieregeling. Maar anderzijds valt het ook op dat de verdere uitbouw van een forensisch psychiatrisch zorgnetwerk grotendeels beperkt blijft tot een oplijsting van wat er reeds is (zoals het FPC Gent) of waartoe reeds lange tijd terug beslist werd (FPC Antwerpen). Daarnaast is er ook aandacht voor een aantal zogenaamde 'ontbrekende schakels' (m.n. een zorgenheid voor langdurige zorg en / of verblijf; een zorgenheid voor vrouwelijke geïnterneerden in Vlaanderen; en een zorgenheid voor geïnterneerden met een mentale beperking of een niet-aangeboren hersenletsel), maar deze initiatieven - hoe welkom ook - volstaan uiteraard niet om tegen het einde van deze legislatuur de meer dan duizend geïnterneerden uit de Belgische gevangenissen te krijgen.

De Rode Antraciet: een straf verhaal

Veer Dusauchoit*

Ooit als eens bedacht dat je vroeg of laat naast een ex gedetineerde bij de bakker staat of op de bus zit?

Bijna alle gevangenen komen ooit vrij.

Daarom stelt de Rode Antraciet vzw, ook na meer dan 10 jaar werking, zichzelf en de samenleving nog steeds de terechte vraag: hoe willen wij dat gevangenen, na hun gevangenisstraf, onze samenleving terug binnen stappen? Wat betekent dat dan voor die (soms lange) tijd dat gevangenen tussen de muren zitten? En wat betekent dit voor ons aanbod cultuur en sport in gevangenissen?

Is die tijd tussen de muren voor gevangenen een bron van groeiende afkeer voor de samenleving, frustratie, vervreemding en isolement of een kans voor engagement, zelfontplooiing en sociale verbinding?

De Rode Antraciet kiest nog steeds resoluut voor het tweede, maar kan en wil deze opdracht niet alleen aanpakken. Humane detentie is een opdracht voor de hele samenleving: voor De Rode Antraciet als facilitator en organisator van sportieve en culturele activiteiten, maar ook voor andere sportieve en culturele actoren buiten de muren. Elke organisatie en instantie die buiten de muren actief is, kan (en moet) zich ook hiervoor engageren.

De samenleving heeft daar ook alle belang bij, want ja: vroeg of laat sta jij ook naast een ex-gevangene bij de bakker.

Die boodschap vertaalden we in een korte animatiefilm¹:

De Rode Antraciet gelooft dat het belangrijk is dat gevangenen zich als mens kunnen ontwikkelen tijdens hun straf. Als je ze niet menselijk behandelt als ze vast zitten, hoe verwacht je dan dat ze een mens zullen zijn als ze vrijkomen?

Via cultuur en sport brengen wij de buitenwereld in de gevangenis. Want alleen zo vermijd je dat mensen helemaal vervreemden van de samenleving. We maken de cirkel rond door de verhalen van binnen ook opnieuw naar buiten te brengen. Want ook de samenleving moet zijn gevangenen écht kennen.

Door sport binnen te brengen zorgen we niet alleen voor een uitlaatklep, maar misschien ook voor een hobby. Het is toch veel fijner om gevangenen na hun straf in de sportclub te zien voetballen, dan dat ze opnieuw rond

dezelfde straathoek rondhangen, waar ze jaren geleden in de boeien werden geslagen.

We geven allerlei cursussen over omgaan met agressie, om een betere vader te worden of over de impact van criminele feiten op de slachtoffers.

We helpen gevangenen ook zichzelf te ontplooiën. We laten ze samen een film bespreken, concerten of een theatervoorstelling organiseren... Er worden zelfs geregeld gevangenen met een boek gesignaleerd...

Gevangenen leren door De Rode Antraciet vaak een kant van zichzelf kennen, die voorheen niet veel kans op overleven had. Het is vaak die kant die hen later uit de gevangenis kan houden.

Historiek

De Rode Antraciet vzw werd op 6 november 2003 opgericht in de gevangenis van Leuven Hulp en ging officieel van start op 1 januari 2004.

De vzw ontstond uit het samengaan van Samen vzw, Dialoog vzw, Samenwerkingsverband Samen, de Harp en Dialoog (SHD) vzw en de Vlaamse Federatie voor Forensisch Welzijnswerk (VFFW) vzw en werd opgericht met als doel 'educatieve activiteiten te ontwikkelen, uit te voeren of te bemiddelen met als prioritaire doelgroepen: gedetineerden in de Vlaamse gevangenissen, de personen die wegens misdrijven vervolgd worden of dreigen te worden en de personen die werkzaam zijn in het gevangeniswezen' (stichtingsstatuten De Rode Antraciet).

Van deze vier vzw's had VFFW de meeste ervaring in het werken in de gevangenissen. De medewerkers van VFFW waren sociaal-cultureel werker of sportpromotor in enkele Vlaamse gevangenissen (Brugge, Leuven-Hulp, Antwerpen, Turnhout/Noorderkempen).

De andere 3 vzw's hadden een meer beperkte ervaring door het geven van cursussen aan gedetineerden.

Bij de start van de organisatie in 2004 lag de focus vooral op culturele activiteiten, naast een beperkte inzet op sportpromotie via een projectsubsidie van de minister van sport.

In 2008 werd De Rode Antraciet ondergebracht in het Participatiedecreet en werden de middelen voor sport aanzienlijk uitgebreid.

* Inhoudelijk directeur De Rode Antraciet. www.derodeantraciet.be

1 De animatiefilm staat online: <https://www.youtube.com/watch?v=341ETa79dVI>

In datzelfde jaar werd de projectsubsidie voor het pakket 'Slachtoffer in beeld – in detentie'² ook aan De Rode Antraciet toegewezen.

Waar de medewerkers van De Rode Antraciet in de beginjaren slechts in een beperkt aantal gevangeniswerken werkzaam waren of met een cultureel of met een sportief aanbod, evolueerde dat naar een aanbod cultuur en sport in alle Vlaamse en Brusselse gevangeniswerken (momenteel 18), met steun van de Vlaamse overheid.

Onze kernactiviteit was en blijft het organiseren, samen met en voor gevangenen, van een sportief en cultureel groepsaanbod in elke gevangenis. Via dit groepsaanbod van sport en cultuur brengt De Rode Antraciet vzw de buitenwereld binnen in de gevangenis.

De Rode Antraciet werkt voor heel wat projecten 'binnen de muren' van de gevangenis samen met partners uit de sport en cultuurwereld van 'buiten de muren'. Dat levert vaak krachtige ervaringen op voor alle partijen: gedetineerden, gevangenispersoneel, medewerkers van De Rode Antraciet én medewerkers van partnerorganisaties (onder meer Museum M, Psylos, Vorming Plus, UM4P, Victoria Deluxe, Moov, Creatief Schrijven, Lezerscollectief, steden en gemeenten, KVLV, ViGez, de logo's, Topcoaches, Buurtsport, Arktos).

Naast de werking van de culturele medewerkers (sociaal-culturele werkers en cursusbegeleiders) en de sportfunctionarissen organiseerde De Rode Antraciet verschillende symposia:

- In 2005 was er het symposium "Fitness tussen muren" in het kasteel van Ham, n.a.v. het handboek dat geschreven werd voor gedetineerden, om ook in de cel te blijven bewegen³;
- In 2006 was het Markiesgebouw te Brussel het decor voor een symposium over het gevangenisbibliotheekwerk, in een poging om de verschillende actoren op één lijn te krijgen, ter ondersteuning van het gevangenisbibliotheekwerk;
- 2007 stond in het teken van de 'De wow-factor': over sociaal-artistieke projecten in gevangeniswerken (in het Guislain-museum te Gent);
- In 2008 was er in het provinciehuis te Leuven 'Van je familie moet je het hebben' – over kinderen en familie van gedetineerden;
- In 2009 organiseerden we 'De gevangenis van de 21ste eeuw', in het provinciehuis te Leuven: n.a.v. de aankondiging van de bouw van nieuwe gevangeniswerken werd er nagedacht over hoe de gevangeniswerken van de 21ste eeuw eruit zouden moeten zien;
- In 2010, naar aanleiding van de viering van 5 jaar De Rode Antraciet die in 2009 met de buitenwereld

plaatsvond, bezochten we alle gevangeniswerken met een activiteit op de wandeling: een theaterprogramma, een versnapering en een ophijsting van verzuchtingen van gedetineerden over het thema 'De gevangenis van de 21ste eeuw';

- In 2013 organiseerden we het colloquium 'Sport en detentie' in het Vlaams Parlement te Brussel.

Visietraject

Na 10 boeiende jaren en gedreven om pionier te blijven binnen de bijzondere context van detentie, startte De Rode Antraciet eind 2013 een intens maar inspirerend visietraject, samen met vele actoren (bestuurders, stakeholders, personeel, ...) binnen en buiten de muren.

2014 werd op die manier een jaar van interne reflectie. Met een decennium werking achter de rug vroegen we ons af welke bakens we willen uitzetten voor de volgende 10 jaar sport en cultuur in de Vlaamse en Brusselse gevangeniswerken.

In december 2014 keurde de Algemene Vergadering van De Rode Antraciet de nieuwe missie en visie goed. We stelden ze aan een ruim publiek voor in de Kazerne Dossin, op 11 maart 2015.

Missie De Rode Antraciet vzw

Elke mens maakt deel uit van de samenleving. In een gevangenis is dat niet vanzelfsprekend.

De Rode Antraciet vzw werkt aan een maximale interactie tussen gevangenen en buitenwereld.

Vanuit die drijfveer brengt De Rode Antraciet vzw een groepsaanbod van sport en cultuur in de gevangeniswerken van Vlaanderen en Brussel. Gevangenen krijgen hierdoor als mens de ruimte voor engagement, zelfontplooiing en sociale verbinding.

De Rode Antraciet vzw realiseert dit aanbod voor en met gevangenen. Met een netwerk van partners brengt De Rode Antraciet vzw zuurstof van buiten de gevangenis naar binnen. En realisaties en verhalen uit de gevangenis naar buiten.

Visie De Rode Antraciet vzw

Elke mens maakt deel uit van de samenleving. In een gevangenis is dat niet vanzelfsprekend.

Met de eerste zin van haar missie maakt De Rode Antraciet vzw een sterk statement. Deel uitmaken van de samenleving is geen recht dat moet worden opgeëist, maar is voor De Rode Antraciet vzw een vaststaand feit.

² Dit zijn cursussen rond inzicht, inleving en verantwoordelijkheid inzake de slachtoffers van het misdrijf dat men gepleegd heeft.

³ Tom Huys, *Fitness tussen de muren, Antwerpen, Garant, 2004 (herdruk door Maklu in 2014)*.

Tegelijk erkent De Rode Antraciet vzw de realiteit. Samenleven betekent relaties en affectieve verbindingen aangaan met anderen. In dat opzicht is elke gevangenis een samenleving in het klein. Gevangenen hebben er contact, interactie en ontmoetingen met medegevangenen, personeel, hulpverleners, enzovoort. Ze vormen een microsamenleving. Toch maken gevangenen ook deel uit van de bredere samenleving, buiten de muren. Door de vrijheidsberoving en het traditionele gevangenismodel zijn de natuurlijke mogelijkheden tot interactie hier echter beperkter.

De Rode Antraciet vzw is gespecialiseerd in het werken binnen de gevangeniscontext. De organisatie helpt mogelijk maken wat niet vanzelfsprekend is: een noodzakelijke interactie tussen gevangenen en samenleving.

De Rode Antraciet vzw werkt aan een maximale interactie tussen gevangenen en buitenwereld.

De Rode Antraciet vzw zet zich in voor een maximaal tweerichtingsverkeer tussen gevangenen en de samenleving. Door haar permanente ondersteuning vormt De Rode Antraciet vzw een brug tussen mensen in gevangenschap en vrijheid. Beide partijen zijn daar bij gebaat. Zolang er uitwisseling is met de buitenwereld blijven gevangenen als volwaardige mensen deel uitmaken van de samenleving. Het contact voorkomt isolement en vervreemding tijdens de periode van detentie en creëert kansen om later (opnieuw) aansluiting te vinden bij de samenleving. Een menswaardige behandeling van gevangenen impliceert dat er gelegenheid is tot wisselwerking met de samenleving.

Vanuit die drijfveer brengt De Rode Antraciet vzw een groepsaanbod van sport en cultuur in de gevangenissen van Vlaanderen en Brussel.

Via een groepsaanbod van sport en cultuur brengt De Rode Antraciet vzw de buitenwereld binnen in de gevangenis. Dit is de kernactiviteit van de organisatie. De Rode Antraciet vzw zet enerzijds in op sport. Sport is een universele taal. Als fysieke activiteit gaat sport gemakkelijk om met culturele en talige verschillen. Deelname aan georganiseerde sportactiviteiten doorbreekt de dagelijkse sleur en speelt in op de grote behoefte aan beweging in gevangenissen. Sport zorgt - als fysieke uitlaatklep - voor ontspanning, heeft een positieve invloed op de gezondheid en lichamelijke fitheid en draagt bij tot het welzijn van gevangenen en hun omgeving. Bovendien is sport een hefboom van sociale inclusie. Sport brengt mensen samen en geeft gevangenen de kans om deel uit te maken van een

team of club. Het creëert een samenhorigheidsgevoel en helpt gevangenen om hun sociale en sportieve vaardigheden te oefenen. Het aanbod sportieve groepsactiviteiten is breed en weerspiegelt trends in de samenleving. Het omvat binnen- en buitensporten zoals fitness, fitbal, crossfit, volleybal, voetbal en jongleren, alsook een initiatorcursus fitness (van de Vlaamse Trainersschool), start to run en (proef) projecten rond boksen, gezondheid en voeding of bewegen op voorschrift.

Anderzijds zet De Rode Antraciet vzw in op cultuur, via een bewuste keuze voor de sociaal-culturele methodiek met aandacht voor mens en samenleving. Door ontmoeting en informeel leren worden sociale, culturele en communicatieve competenties ontwikkeld. De activiteiten zijn zowel aanbod gestuurd als vraaggericht en op maat ontwikkeld. De Rode Antraciet vzw zorgt dat organisaties die in de buitenwereld projecten en vormingen aanbieden de weg vinden naar het gevangenispubliek. Zo wordt wat buiten leeft toegankelijk gemaakt voor mensen in een gevangeniscontext. Daarnaast zet de Rode Antraciet vzw ook zelf culturele activiteiten in de steigers. Het eigentijdse aanbod van culturele groepsactiviteiten weerspiegelt wat er op artistiek en creatief vlak leeft in de samenleving. Het omvat lezingen, concerten, theaterstukken, film- en kookavonden, een goed uitgeruste en georganiseerde gevangenisbibliotheek, eigen gevangenismedia zoals Jail-TV, en Kaffee Détimee waarbij gevangenen in gesprek gaan met vrije burgers. De sociaal-culturele vormingen focussen op herstelgericht werken, zelfreflectie en zingeving, agressiebeheersing, verbondenheid en relaties met vrienden en familie.

De Rode Antraciet vzw streeft consequent naar een groepsaanbod dat voor verbinding en empowerment van mensen zorgt. Bij fit@cel of in de bibliotheek kunnen gevangenen individueel aan de slag, maar dit is steeds een opstap om aan te sluiten bij het groepsaanbod.

Het gevarieerde groepsaanbod van De Rode Antraciet vzw richt zich in de eerste plaats tot gevangenen. In de praktijk wordt soms ook de directe sociale omgeving betrokken, zoals familie en gezin, slachtoffers, medegevangenen en gevangenis personeel.

De Rode Antraciet vzw heeft de ambitie om voor sport en cultuur het gezicht en aanspreekpunt te zijn in elke gevangenis in Vlaanderen en Brussel. De organisatie neemt de rol van domeinverantwoordelijke op en ijvert onophoudelijk voor een basisaanbod van sport en cultuur in de gevangenis. Als domeinverantwoordelijke heeft De Rode Antraciet vzw (1) expertise over het werken in een gevangeniscontext, (2) een dynamische en flexibele laboratoriumfunctie, (3) een netwerk binnen en buiten de gevangenis en (4) een gezamenlijke visie en missie.

Voor haar expertise put De Rode Antraciet vzw zowel uit eigen terreinwerk als uit betrokkenheid bij bestaande projecten. De organisatie kent het huidige aanbod, heeft voeling met gevangenen en hun context en leert ook van binnen- en buitenlandse praktijkvoorbeelden.

De Rode Antraciet vzw zorgt voor een dynamische en flexibele dienstverlening. Het aanbod sportieve en culturele groepsactiviteiten is zo gevarieerd dat de organisatie ermee kan experimenteren. De organisatie vervult een laboratoriumfunctie: voor elke gevangenis én voor de zeer uiteenlopende contexten zoekt en implementeert ze een aangepaste dienstverlening. Ze deelt de opgedane kennis over haar hele werkgebied zodat de inzichten op meerdere plaatsen kunnen worden ingezet ten voordele van gevangenen en samenleving.

Om een duurzame werking te garanderen, bouwt De Rode Antraciet vzw aan een geëngageerd netwerk van partners. De relatie met directie, personeelsleden, gevangenen en het brede werkveld krijgt veel aandacht. Het streefdoel is een lokale verankering met minimale fysieke aanwezigheid.

De Rode Antraciet vzw werkt overkoepelend en staat in Vlaanderen en Brussel garant voor een eenduidige visie, missie en aanpak, zowel inhoudelijk als op praktisch vlak.

Gevangenen krijgen hierdoor als mens de ruimte voor engagement, zelfontplooiing en sociale verbinding.

Door sport en cultuur in de gevangenis binnen te brengen, creëert De Rode Antraciet vzw een vrijplaats waar gevangenen niet op feiten en fouten worden aangesproken. Gevangenen zijn immers veel meer dan hun strafblad. Tijdens de sportieve en culturele groepsactiviteiten kunnen ze zich ontspannen in een gemoedelijke sfeer en zich fysiek en creatief uiten zonder barrières van onmacht of frustratie. De Rode Antraciet vzw schept binnen de gevangeniscontext een humane vrijplaats, waar de talenten en kwaliteiten van mensen centraal staan en gevangenen zich erkend voelen als mens.

In die veilige en ontspannen omgeving vinden gevangenen de mentale zuurstof om opnieuw vertrouwen te stellen in zichzelf en in anderen. Ze kunnen er werken aan een positief zelfbeeld en een volwaardige identiteitsbeleving, bijvoorbeeld door hun talenten te ontplooiën of hun relaties met anderen te verstevigen. De Rode Antraciet vzw voorziet met haar activiteiten een kader waarbinnen gevangenen kansen grijpen om een engagement aan te gaan of initiatief te nemen. Zij gaan immers vrijwillig in op het groepsaanbod van sportieve en culturele activiteiten,

maar hun deelname is niet vrijblijvend. Het aanbod is een uitnodiging om competenties te ontwikkelen, relaties te herstellen en verantwoordelijkheid op te nemen voor het eigen leven en dat van anderen. De Rode Antraciet vzw werkt vanuit de overtuiging dat elke mens, waar dan ook, kan werken aan een beter leven.

De werking van De Rode Antraciet vzw is gericht op herstel en sociale integratie. Via sport en cultuur nodigt de organisatie gevangenen uit om te sleutelen aan hun omgangsvormen en communicatieve vaardigheden. Ze stimuleert zelfreflectie bij gevangenen over de gevolgen van hun daden voor de slachtoffers, hun familie, de samenleving en zichzelf. Door het opnemen van hun verantwoordelijkheid bereiden gevangenen zich voor op een nieuwe start in de samenleving.

De Rode Antraciet vzw heeft een dynamische visie op herstel en begeleidt gevangenen in hun evolutie naar 'desistance'. Hierbij roepen gevangenen zelf een halt toe aan hun criminele gedrag, vanuit een volwaardige identiteitsbeleving en een evenwichtig zelfbeeld. Alle sportieve en culturele projecten van de organisatie ademen deze visie. Het project 'Slachtoffer in Beeld – in detentie' neemt een bijzondere plaats in. Dit is een diepgaand, herstelgericht vormingsaanbod dat focust op 3 doelstellingen: verhogen van inzicht in de gevolgen van feiten voor (eigen) slachtoffers, versterken van inleving met (eigen) slachtoffers en het stimuleren van het opnemen van verantwoordelijkheid

De Rode Antraciet vzw realiseert dit aanbod voor en met gevangenen.

Een groeiend aantal initiatieven van De Rode Antraciet vzw nodigt gevangenen uit om te participeren aan de ontwikkeling en organisatie van het sportieve en culturele aanbod. Die participatie kan verschillende vormen aannemen: informeren, adviseren, coproduceren of mee beslissen. De Rode Antraciet vzw zet zich in om de betrokkenheid en inbreng van de gevangenen bij haar aanbod te vergroten. De organisatie onderstreept de meerwaarde die een sterke betrokkenheid biedt aan gevangenen. Door participatie werken ze aan zelfontplooiing en krijgen ze de kans om hun talenten en mogelijkheden als mensen in te zetten.

De Rode Antraciet vzw onderschrijft zo mee het "Strategisch Plan Hulp- en Dienstverlening aan Gedetineerden 2015-2020". Op bovenlokaal niveau zet de organisatie in op de domeinspecifieke optie "tegen 2020 participeren gedetineerden actief aan de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in de gevangenis."

Met een netwerk van partners brengt De Rode Antraciet vzw zuurstof van buiten de gevangenis naar binnen. En realisaties en verhalen uit de gevangenis naar buiten.

Organisaties die sportieve en culturele activiteiten aanbieden in de samenleving vervullen een opdracht naar alle (kansen)groepen, ook naar leden van de samenleving die (tijdelijk) in de gevangenis verblijven. Veelal ontbreekt het zulke organisaties niet aan goede wil, maar wel aan ervaring of contact met de doelgroep. Hier neemt De Rode Antraciet vzw een brugfunctie op. Als expert op het kruispunt tussen sport en cultuur enerzijds en de gevangeniscontext anderzijds, zorgt zij als een soort van 'wegwijzer' dat organisaties die een aanbod verzorgen in de buitenwereld ook de weg vinden naar het gevangenispubliek.

Het is belangrijk dat sport en cultuur, bibliotheekwerking, sociaal-cultureel werk, aandacht voor gezondheid en gemeenschapsvorming worden doorgetrokken van buiten de gevangenis naar binnen. Het is de unieke werkwijze van De Rode Antraciet vzw dat zij externe partners in een projectmatige maar structurele samenwerking binnen de gevangenis brengt. Op die manier vergroot het maatschappelijk draagvlak en krijgt het aanbod van deze partners naar gevangenen een duurzaam karakter. Tegelijk heeft De Rode Antraciet vzw de ambitie om nog meer te investeren in tweerichtingscommunicatie en meer realisaties en verhalen uit de gevangenis naar buiten te brengen.

Voor haar aanbod kiest De Rode Antraciet vzw ook bewust om haar werking met vrijwilligers te continueren en uit te breiden. Het is een onderdeel van de responsabilisering van de samenleving en het versterkt het contact tussen gevangenen en de buitenwereld.

Ten slotte zet De Rode Antraciet vzw haar expertise en ervaring in om bij te dragen aan het maatschappelijk debat over de samenleving en mensen in gevangenschap. Via kennisdeling, sensibilisering en netwerking met diverse overheden en partnerverenigingen ijvert de organisatie voor een verdere humanisering van de gevangeniscontext.

De Rode Antraciet vzw onderschrijft zo mee het "Strategisch Plan Hulp- en Dienstverlening aan gedetineerden 2015-2020" en zet op bovenlokaal niveau in op de domeinspecifieke optie "tegen 2020 responsabiliseren we professionele actoren die een groot verschil kunnen maken bij de realisatie van de doelstellingen uit het decreet".

Uitdagingen voor de toekomst

Een vernieuwde visie zet sporen uit voor de toekomst. Maar die toekomst bepalen we niet alleen zelf. Heel wat uitdagingen liggen op onze weg.

Willen of niet, centen bepalen mee de mogelijkheden. In tijden van besparingen is het maken van plannen niet evident. Daarnaast komen er steeds meer gevangenen bij en breiden de bestaande gevangenen ook uit; meer werk dus met evenveel en/of minder geld. Het blijft een evenwichtsoefening. Ook binnen Justitie zijn de besparingen bepalend. De denkpiste waarbij de activiteiten vroeger stoppen en gedetineerden dus langer op cel zitten, zal een grote impact hebben op ons aanbod. Wanneer activiteiten enkel overdag kunnen plaats vinden, groeit alweer onnodig de concurrentie tussen het diverse aanbod aan hulp- en dienstverlening. Er zijn niet voldoende lokalen beschikbaar om alle activiteiten op hetzelfde ogenblik te laten plaatsvinden (onderwijs, VDAB, ...). Later op de (voor-) avond culturele en sportieve activiteiten inplannen wordt dan moeilijker. Dat zet meteen ook ons streven naar participatie van gedetineerden op alle niveaus (dus ook aan de planning en organisatie van activiteiten) onder druk. Zo kunnen gedetineerden die overdag werken dan niet meer aan ons aanbod deelnemen.

Ten slotte treffen de besparingen vele organisaties, ook die sportieve en culturele partners waar we mee samen werken en die we graag binnen de muren halen. Responsabilisering van de samenleving impliceert dat organisaties die sportieve en culturele activiteiten aanbieden in de samenleving een opdracht vervullen naar alle (kansen)groepen, ook naar leden van de samenleving die (tijdelijk) in de gevangenis verblijven. Minder middelen betekent voor hen ook keuzes maken. Vraag is dan op welke plaats het aanbod voor gedetineerden komt? En hoe blijft dat aanbod betaalbaar voor de gevangenen?

Dat hangt meteen ook samen met algemene evoluties in onze samenleving, meer bepaald met het draagvlak voor (een aanbod voor) gedetineerden. Dit draagvlak creëren, zowel binnen als buiten de muren, is een essentiële opdracht.

De Rode Antraciet is gespecialiseerd in het werken binnen de gevangeniscontext. De organisatie ontwikkelt een draagvlak in elke gevangenis en heeft hierbij permanente aandacht voor het netwerk in de gevangenen met het oog op de organisatie en realisatie van het aanbod van sport en cultuur. Het personeel en de gedetineerden kennen, fysiek aanwezig zijn in de gevangenen, mee aan tafel zitten waar beslist wordt over het aanbod, ... via de nadruk op verankering van beroepskrachten zetten we hier op in. Op die manier plakt er een 'gezicht' op

Artikel

wie binnen de muren instaat voor sport en cultuur en groeit ook binnen de muren het idee dat cultuur en sport bijdraagt aan de dynamische veiligheid in gevangenissen en geen luxe is, maar een essentieel deel van ieders leven, ook wie tijdelijk tussen de muren zit.

Ook het draagvlak buiten de muren is belangrijk. Hoe tolerant is men (nog) voor wie strafbare feiten pleegde? Ziet men het belang in van een goed aanbod voor gedetineerden? Wil men dat ze volwaardige burgers worden/blijven en wil men er dus middelen in investeren? Vanuit onze plaats in het penitentiair landschap proberen we op verschillende manieren aan dit draagvlak te werken. Via getuigenissen, gerichte perscontacten, nieuwsbrieven, aanwezigheden op relevante fora, ...

Het is ons aanvoelen dat in onze samenleving algemeen het draagvlak voor wie geen evident parcours loopt, krimpt. Zeker voor diegenen die "schuld

treft". "Eigen schuld, dikke bult". Anderzijds geloven we ook in de kracht van het verhaal. Wanneer we vertellen, getuigen, nuanceren, succesverhalen brengen, wijzen op het belang van aandacht voor gedetineerden (al was het maar uit eigenbelang), dan merken we dat mensen hiervoor open staan en mee kunnen gaan in ons verhaal. Onze animatiefilm draagt daar zeker ook toe bij.

Voldoende uitdagingen voor De Rode Antraciet, ook voor de komende jaren. We maken er graag samen werk van: met gedetineerden, met het personeel van de Vlaamse gemeenschap en Justitie, met sportieve en culturele partners van binnen en buiten de muren, met bestuurders en bovenal ook met een ploeg van gemotiveerde en gedreven beroepskrachten en vrijwilligers.

Dit verhaal blijft ons boeien.